

הקדמה

בראש ובראשונה אני מבקשת להודות למנחה שלי לעבודת הגמר, פרופסור גדעון בוקק מאוניברסיטת תל אביב. גידי, בזכותך גיליתי, במלוא הדרה, את המאגיה היהודית ולך אני חבה את ההיחשפות לנושא המסוים של "סגולות עור הנחש". הראית לי כיצד למצוא, לתעתק ולעבוד עם כתבי יד, ולימדת אותי המון מעבר לעבודת הגמר, הן על המאגיה והיהדות, והן על עולם המחקר ככלל. תודה על הערות, הארות, שיפורים ותיקונים. תודה על תהליך הנחיה נפלא ומקיף שנעשה בסבלנות, דייקנות ואכפתיות.

תודה ענקית-ענקית ליעל יוסטוס סגל, שליוותה אותי בכתיבת העבודה עוד לפני שהייתה רעיון. יעל, תודה על כל העזרה, התמיכה, ההתלהבות ותשומת הלב שאת מעניקה לי כבר קרוב לשנה. תודה על ההכוונה, הידע והניסיון, על המעקב והתיקונים. תודה על שאכפת לך וחשוב לך באמת ובתמים.

תודה רבה לכל צוות מגמת מדעי הרוח, שבראשו ליאורה הררי-עמדי. כל כך הרבה ממה שאני יודעת ואוהבת למדתי במגמה, ומורי ומורות המגמה הפכו את השנים שלי בבית הספר למעשירות ומהנות.

תודה רבה לשאר אנשי הצוות בתיכון למדעים ואמנויות, ובפרט למחנכת שלי טל אלמגור, על תמיכה, הבנה, ושחרור משיעורים, ולמדריך שלי דרור הברמן. דרור, תודה לך על ההקשבה, העידוד, הבד"חים המאוחרים, ההתעניינות והאכפתיות.

תודה גדולה ורגשנית למשפחה המדהימה שלי: אבא, אמא, אביאל ושני (ולינג). לאורך הדרך כולה התעניינתם, עוודתם, סיפקתם תמיכה, מוטיבציה, ואוכל בלי סוף. אוהבת אתכם עד השמיים.

תודה גם לכל שאר המשפחה, ולחברים והחברות הנפלאים והנפלאות, שבלעדיהם לא הייתי מצליחה.

תוכן עניינים

1-5	מבוא
1-3	1. מאגיה יהודית: הלכה ומחקר.
3-4	2. כתבי יד ורפואה בימי הביניים.
4-5	3. אילו בעיות עומדות על הפרק?
6-13	פרק א'
6-7	1. הטקסט הלטיני ותרגומו העבריים
8-9	2. הטקסט הלטיני
10-13	3. כתבי היד העבריים
14-40	פרק ב'
15-16	1. תרגום ראשון: M ₂₂₈ א'
17-19	2. תרגום שני: L ₁₂₃₆₂ ב'
20-30	3. תרגום שלישי: משפחת "כמוץ יסוער מגורן"
31-40	4. יוצאי דופן
41-42	דיון ומסקנות
43-44	ביבליוגרפיה
45-68	נספחים
45-46	1. נספח א': הטקסט הלטיני
47-68	2. נספח ב': התעתיקים

מבוא

כִּי לֹא-נַחֵשׁ בְּיַעֲקֹב, וְלֹא-קָסַם בְּיִשְׂרָאֵל; כָּעֵת, יֹאמֵר לְיַעֲקֹב וּלְיִשְׂרָאֵל, מִה-פָּעַל, אֵל.

מאגיה יהודית: הלכה ומחקר

בפשטות ובשטחיות נשאל: יהדות מהי? היהדות היא דת מונותאיסטית אשר בסיסה החוקי, הטקסי והמוסרי נעוץ בתנ"ך ואשר מהווה אבן בניין זהותו התרבותית והחברתית של האדם היהודי. לכאורה, הגדרה זו מציעה לנו דת פשוטה וישירה, אשר הלוקחים בה חלק מציינים לערכים, חוקים וחובות מסוימים ואשר יש לה קו תיאולוגי ברור ומובן. ברם, לא כך הדבר. היהדות היא דת מורכבת, רב-גונית, פולמוסית ומלאת-חידות. הזרמים והדעות בה משתנים מקיצון אל קיצון וכל מה שביניהם. היא נחלקת על פי תקופות, היא נחלקת תרבותית-תיאולוגית, על גבי שיוכה הפוליטי-גיאוגרפי, והיא נחלקת הלכתית-מנהיגותית. יהדותו של רס"ג, למשל, שונה מהותית מיהדותו של רש"י. יהדותם של חסידי חב"ד שונה דרסטית מזו של בני עדת קומראן, וכך הלאה. אחת התרבויות שנגעה בחלק מן התת-עולמות היהודיים הללו, באופן מלא או באופן חלקי, היא המאגיה היהודית.

המאגיה, או הכישוף, היא הדרך בה האדם מנסה להשפיע על המציאות הארצית באמצעות גורמים על-אנושיים. תופעת המאגיה היא אחת שמופיעה עוד משחר ההיסטוריה האנושית, בתרבויות רבות ושונות. המונח עצמו מתייחס לפולחנים וטקסים שמטרתם לעשות שימוש בכוחות על טבעיים, של העולם השמימי, למטרות וצרכים של העולם הזה הגשמי.

בעת חיבור בין עולם המאגיה ובין עולם היהדות, מתגלים בפנינו שני סוגי קושי עיקריים: קושי יהודי-הלכתי וקושי מחקרי. הקושי ההלכתי מתאפיין ביחס המשתנה והמורכב של הוגים ומנהיגים יהודיים לאורך ההיסטוריה כלפי המאגיה, אשר חולק לשלוש גישות כלליות: התנגדות, התלבטות והשתלבות.¹ עוד בתנ"ך עצמו אנו מוצאים איסורים על עיסוק במאגיה, אם כי לא בשל היותה כוח אפל בלתי ראוי או בדיה חסרת אחיזה במציאות, כפי שניתן לראות פה: "כִּי אַתָּה בָּא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ – לֹא תִלְמַד לַעֲשׂוֹת כְּתוֹעֲבֹת הַגּוֹיִם הֵם. לֹא יִמָּצָא בְּךָ מַעֲבִיר בְּנוֹ וּבִתּוֹ בָּאֵשׁ, קָסָם קְסָמִים, מְעוֹנָן וּמְנַחֵשׁ וּמְכַשֵּׁף. וְחִבֵּר חֶבֶר וְשָׂאֵל אוֹב וְיִדְעוֹנִי, וְדָרַשׁ אֶל הַמֵּתִים" (דברים י"ח, 9-11). כאן אלוהים אוסר על ישראל לעסוק בכישוף, שכן הכישוף הוא כמנהג הגויים, כתועבתם; והם, העם הנבחר בארץ המובטחת, אל להם לנסות ולהידמות לשכניהם. כאמור, אלוהים לא אוסר כאן על הכישוף משום שהוא כזב, אלא בגלל שהוא מנהג הגויים. סביר להניח שלא היה ספק בראשם של בני ישראל שהכישוף אמתי ופועל, ודוגמה אחת (מני רבות) לכך ניתן למצוא בסיפורו של שאול, אשר לקראת מותו מעלה את רוחו של הנביא שמואל באוב, זאת על אף שהוא עצמו אסר על פעילות שכזאת בתקופת שלטונו. שאול פונה אל אלוהים חוזר ושנה, חרד מפני הפלישתים, ומתייאש כאשר אינו זוכה למענה. על כן, מסב שאול את פניו לצורת תקשורת אלטרנטיבית עם העל-טבעי—הכישוף: "וַיֹּאמֶר שָׂאוּל לַעֲבָדָיו, בְּקִשׁוּ-לִי אִשֶׁת בַּעֲלַת-אוֹב וְאִלְכָה אֵלֶיהָ וְאֶדְרָשָׁה-בָּהּ... וַיָּבֹאוּ אֶל-הָאִשָּׁה לְיִלָּה וַיֹּאמֶר, קְסוּמִי- (קְסָמִי-) נָא לִי בָּאוֹב וְהַעֲלֵי לִי אֶת אִשֶׁר-אָמַר אֵלַיךְ... וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶת-מִי אַעֲלֶה-לָּךְ; וַיֹּאמֶר אֶת-שְׂמוֹאֵל הַעֲלֵי-לִי: וַתֵּרָא

¹ לדיון בנושא זה מתוך נקודת מבט מיסטיקנית ראו: יהונתן גארב, "מיסטיקה ומאגיה: התנגדות, התלבטות, השתלבות", *מחניים* 14 (2002): 92-102.

הַאֲשֶׁה אֶת-שְׁמוֹאֵל וַתִּזְעַק בְּקוֹל גָּדוֹל... שְׂאוֹל מִבְּקֶשׁ מִמְּכַשְׁפַּת שֶׁתֵּעֲלֶה לוֹ אֶת דַּמּוֹתָיו שֶׁל שְׁמוֹאֵל הַנְּבִיא בְּאוֹב, וְהִנֵּה, מִצְלִיחָה הָאִשָּׁה לְזַמֵּן אֶת רוּחוֹ שֶׁל הַמֵּת. הַמַּאֲגִיָּה פּוֹעֵלֶת, רַק שְׂאִינָה מוֹתֶרֶת לְבִנֵי יִשְׂרָאֵל.

בתקופות שבאו לאחר תקופת התנ"ך ניתן עדיין למצוא איסורים רבים על המאגיה, משתי סיבות עיקריות: או שהמאגיה היא כזב, והכוחות אותם מאגינים מבקשים להפעיל אינם קיימים, או שהמטרות אותם המאגיקן מנסה להשיג באמצעות השימוש במאגיה אינן ראויות, ועל האדם היהודי לעסוק בתחומים נעלים וחשובים יותר. עם זאת, בין אם נאסרה המאגיה ובין אם התקבלה, בכל זמן וכמעט בכל חוג יהודי, עסקו בה. החיבור בין המאגיה ליהדות לאורך ההיסטוריה, ובימי הביניים בפרט, והעובדה שהיהודים עסקו בה תמיד, בלתי ניתנים לערעור.

הקושי השני אשר מתגלה בפנינו בעת חיבור בין המאגיה ליהדות הוא הקושי המחקרי. קושי זה מתאפיין ביחס הביקורתי והמבטל לעתים של חוקרי יהדות לאורך השנים כלפי הנושא של המאגיה.² בשל החיבור המורכב דתית (והגדרתית) בין הכישוף ליהדות, חוקרים רבים מראשית חקר הכישוף היהודי במאה ה-19 העדיפו לעשות אחד מהשניים: להבחין הבחנה מוחלטת ומפרידה בין הדת והכישוף, או לייחס לתרבות הכישוף במסגרת היהדות חשיבות משנית, שכן היא ננהגה על ידי פשוטי-העם, היהודים הנחותים יותר; המינים, ההזנים, השרלטנים. נוח היה לנקוט בגישה מחקרית שכזו, שכן ללא היבט הכישוף, מהות ומסורת היהדות נפרשות בפנינו כאחידות, ברורות, ומובנות יותר מאשר שהן בעת הצטרפות המאגיה אל המשוואה.

עם זאת, בדור האחרון נעשתה התקדמות משמעותית ביחס המחקרי אל המאגיה ובחקר עצמו שלה. ההתנגדות, ההכחשה וההתעלמות שאפיינו את הגישה המחקרית אל המאגיה, נראה שהתרככו במידה מסוימת והפכו לאט למקבלים יותר, לפתוחים יותר. חוקרים הכירו בחשיבותה של המאגיה, הן מבחינת החלק הבלתי-ניתן-להכחשה שיש לה במסורת היהודית, והן מבחינת חשיבות החקר ההיסטורי שלה ותרומתו להבנתנו של קהילות, חברות ומסורות. יתרה מזאת, בשנים האחרונות חקר המאגיה התקדם מבחינה טקסטואלית: מהדורות רבות וחשובות ראו אור והתפרסמו.³ מעבר לטקסטים וכתבי יד שנותחו, פורסמו מהדורות גם של קמיעות וקערות שדים,⁴ אבנים, ואף נעשו השוואות בין מקורות מאגיים של קהילות שונות, או נמצאו ביטויים של קהילה מסוימת במקורות של אחרת,⁵ ובכך נקשרו קשרים תרבותיים בין הקהילות הללו. הגניזה הקהירית, למשל, היוותה תרומה משמעותית להתקדמות שעשה חקר המאגיה המאה האחרונה.⁶

² לדיון בקושי זה ראו: יובל הררי, "מגיה יהודית: מתווה והערות", *איל פריזינטי* ה (2011): 13-14. גרעון בוהק, "אקדמות לחקר המסורת המאגית היהודית", *מדעי היהדות* 44 (תשס"ז): 9-12.

³ לפירוט של כמה מן המקורות הללו ראו: בוהק, "אקדמות למסורת המאגית היהודית": עמוד 10.

⁴ ראו למשל: שקד שאול, "קערות השבעה ולוחות קמיע: כיצד נפטרים משדים ומזיקים?", *קדמוניות* 129 (תשס"ה): 2-13.

⁵ לדוגמה ראו: Katelyn Mesler, "The Three Magi and Other Christian Motifs in Medieval Hebrew Medical Incantations: A Study in the Limits of Faithful Translation," in Resianne Fontaine and Gad Freudenthal (eds.), *Latin-into-Hebrew: Texts and Studies*, [Studies in Jewish History and Culture 39-40], Leiden: Brill, 2013, vol. 1, pp. 161-218.

⁶ גניזת קהיר היא אוסף של כתבים, ספרים ושאר מקורות רבים שנגנזו ונשמרו בעליית גג של "בית הכנסת בן עזרא" (או "בית הכנסת הרמב"ם") בקהיר. בית הכנסת היה של קהילת היהודים המקומית בפוסטאט, והגניזה התגלתה במלוא הדרה והחלה להיחקר בסוף המאה ה-19, כשבראש החקר עמד שניאור זלמן שכטר מאוניברסיטת קיימברידג'. הממצאים של גניזת קהיר כוללים תחומים מכל צבעי הקשת, החל מדקדוק, שירה, ועד למאגיה. על אף ההתקדמות המשמעותית שנעשתה במאה האחרונה, חקר הממצאים עוד בחיתוליו, אך אין ספק שהתגליות המאגיות שהניב חקר הגניזה קידמו משמעותית את היחס המחקרי אל המאגיה היהודית.

המקורות שבידינו לחקר המאגיה היהודית של ימי הביניים מתחלקים לשניים: מקורות פנימיים ומקורות חיצוניים.⁷ המקורות החיצוניים הם עדויות חיצוניות שנכתבו על העולם והתרבות המאגיים על ידי אנשים שלא עסקו בה בעצמם. המקורות הפנימיים מונים בעיקר חפצים מאגיים, כמו קמעות, קערות שדים, גולגולות השבעה, וכן כתבי יד המפרטים מתכונים והוראות להפעלת כוחות מאגיים. כתבי היד שבהם אעסוק בעבודת גמר זו, הם מהסוג האחרון.

כתבי יד ורפואה בימי הביניים

מלבד העדויות הטקסטואליות החיצוניות שבידינו למאגיה ימי-ביניימית, הכוללות חיבורים על מאגיה ואזכורים של עיסוק מאגי, אחד מסוגי הממצאים החשובים ביותר לחקר המאגיה הוא כתבי יד אשר כוללים מתכונים ומרשמים רפואיים-מאגיים. הם משמשים החומר הקרוב ביותר לאותם אנשים שכתבו, השתמשו והפיצו כתבים מאגיים, שכן הם נכתבו והועתקו בידיהם. ניתן לדלות מהם מידע רב, למשל: מיהם האנשים שעשו שימוש במאגיה בימי הביניים? אילו עניינים היו בראש מעיינם של אותם אנשים, ואילו תחומים העסיקו אותם, משכו אותם, גרמו להם לחשוש? מדובר בטקסטים אשר תורגמו והועתקו בלי סוף, שעברו והועברו בין תרבויות אינספור פעמים, וחקירה שלהם מאפשרת לנו ללמוד אודות החיבורים, ההשפעות והקשרים הבין-תרבותיים שנוצרו והתפתחו במהלך ימי הביניים. היא מאפשרת, כפי שנעשה בעבודה זו, לגלות כיצד התגלגלו כתבי יד בתרבות אחת מסוימת, ובעצם לשחזור של תהליכים היסטוריים. המאגיה, וחקר המתכונים המאגיים, משמשים טכניקת חקירה היסטורית אשר שופכת אור על אנשיה ה"קטנים" של ההיסטוריה. טקסטים מאגיים ככלל הועתקו ותורגמו על ידי אנשים פשוטים, לא מקצועיים, בשביל שימוש פרטי והם לא נחשבו קדושים. עובדה זו גרמה מחד לכך שטקסטים מאגיים הלכו והשתבשו לאורך השנים ולרוחב התרבויות, ולפעמים תוכן שובש עד כדי חוסר-היכר. מאידך, לעתים עובדה זו מקלה על עבודת שחזור התגלגלות היסטורית של כתבים, שכן טעויות אשר חוזרות על עצמן קושרות בין הכתבים בהם הן מופיעות. ללא ספק כתבי יד, ובפרט מתכונים ומרשמים מאגיים, תורמים משמעותית לחקר ההיסטוריה החברתית של ימי הביניים.

המתכון המדובר בעבודה זו כותרתו "סגולות עור הנחש", או "סוד עור הנחש", והוא הוראות לשריפת עור נחש ושימוש באפר המתקבל על מנת להפעיל שתיים עשרה סגולות רפואיות-מאגיות. מקורו ככל הנראה בערבית, אולם הטקסט הקדום ביותר המכיל את המתכון שיש בידינו הוא בלטינית. תרגום לטקסט הלטיני נעשה על ידי דוד אבן ביליה, וכתב היד שלו נכלל על ידי מאורו זונטה בטבלתו המקיפה של כתבי יד יהודיים מדעיים ורפואיים מימי הביניים.⁸

מתכון "סגולות עור הנחש" שייך לקטגוריה של מתכונים ומרשמים רפואיים, ובפרט לקבוצה של "מרשמי פלא" ("wonder drugs"), על אף שהוא מכיל אספקטים מאגיים-טהורים, שאין להם קשר לרפואה.⁹ מרשמי פלא,

⁷ פירוט של ההבדל בין סוגי המקורות ניתן למצוא במאמרו של יובל הררי, "מגיה יהודית: מתווה והערות": 15-17.
⁸ Mauro Zonta, "Medieval Hebrew Translations of Philosophical and Scientific Texts: A Chronological Table", in Gad Freudenthal (ed.), *Science in Medieval Jewish Cultures*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011, pp. 58.

⁹ למשל הסגולה הנפוצה על פיה אם ישים אדם את אפר הנחש תחת הכרית שלו, יראה את שעתיד לקרות בחלומו בליל, ויש נוספות שיימנו מאוחר יותר.

ומתכונים רפואיים-מאגיים ככלל, היו מאוד פופולריים ונפוצים במהלך ימי הביניים, בייחוד בעולם המערבי, אך גם במזרח.¹⁰

רבים מהמתכונים והמרשמים מסוג זה נכנסו אל אירופה המערבית בעקבות השפעה הלניסטית, ולאנשים בימי הביניים היה קורפוס עצום של מרשמי פלא שכאלה, אשר לעתים משייכים כוחות פלאיים לבעלי חיים כמו נחשים, לצמחים ועשבים, לאבנים מיוחדות וכו'. משום שכיחותם הגבוהה של מרשמי הפלא הללו, מעלה אימון במאמרו את השאלה המתבקשת: מה גרם לכך שבמאה ה-13 היו כתבים רפואיים פופולריים עד כדי כך? מה היה בהם, באותם מרשמי פלא, שכל כך משך את האזרח האירופאי בימי הביניים, עד כדי אינטגרציה מוחלטת של כתבים מסוג זה לכל קובץ מרשמים סטנדרטי?

עניין חשוב שיש לשים אליו לב, הוא ייחודם של אותם מרשמי פלא. הם התבססו על חומרים אשר להם יכולות מיוחדות ובלתי-מוסברות, שאין להם קשר לתכונותיהם הפיזיקליות. הם מאפשרים, במהירות הבזק, לרפא מחלות, מכות, להבריח אויבים, לזהות רעל; לעשות דברים שאינם מתאפשרים באמצעות רפואה מסורתית. באפקטיביות המהירה ומעוררת-הפליאה של מרשמים מסוג זה כבר יש מן המשיכה לאדם הימי-ביניימי, ובעצם לכל אדם. ההסברים ליכולות הנסתריות של החומרים בהם המתכונים הרפואיים עשו שימוש, היו רבים וברובם לא משכנעים במיוחד, כאשר הפופולרי שבהם הוא שמקור כוחם של החומרים נובע מ"צורתם המסוימת". כלומר, מלבד היכולות הפוטנציאליות הטמועות בחומרים, האפקטיביות שלהם נקבעת על ידי שילוב המרכיבים של המתכון ולא מעצם היותם חומרים בעלי יכולות פוטנציאל.

אחת החיות שסקרנה את המאגיקנים לאורך ימי הביניים יותר מכל היא הנחש. סביר שמקור חשיבותה ומסתוריותה בסיפור חטא גן עדן ותפקידה בו, נוסף על ארסיותה ואסוציאציות הסכנה שמקושרת אליה. הנחש מופיע ברבים מהמרשמים הרפואיים המקובלים של ימי הביניים; השימוש בו ובעורו היה נרחב, ואף הייתה סברה שעורו מכיל "תמיסת חיים", ושבשל הרוע האינהרנטי שלו, הוא מסוגל לבטל רוע מסוגים אחרים.¹¹ דוגמה למתכון רפואי-מאגי שבו ישנו שימוש דומה בעור נחש הוא המתכון המדובר בעבודה זו.

אילו בעיות עומדות על הפרק?

מתכון "סגולות עור הנחש", כמו רבים מהמתכונים הרפואיים מסוגו, היה מאוד פופולרי בתרבויות רבות במהלך ימי הביניים. הוא נחשב תוספת סטנדרטית ומתבקשת לקבצים רפואיים וככל הנראה תורגם והועתק מעל למאה פעמים נפרדות ולשפות שונות, בין השאר לעברית. כל כתבי היד בעלי המתכון בגרסה עברית אשר היה ביכולתי למצוא מוצגים בעבודה זו, ומנותחים על מנת לגלות את אופן חיבורם והתגלגלותם ההיסטורית. השאלה העיקרית שעומדת במרכז עבודה זו הינה: האם כל ההעתקות העבריות משקפות תרגום אחד של המתכון מלטינית לעברית, או שמא מספר תרגומים שונים, ואולי לא רק מלטינית אלא גם מערבית או מאחת

¹⁰ חלק זה של המבוא מתבסס בעיקר על המאמר: Eamon, William. "Medieval Wonder Drugs: Two 13th Century Snake Tracts" on Academia.edu, https://www.academia.edu/6496337/Medieval_Wonder_Drugs_Two_13th_Century_Snake_Tracts.
¹¹ Francis B. Brévar, "Between Medicine, Magic, and Religion: Wonder Drugs in German Medico Pharmaceutical Treatises of the Thirteenth to the Sixteenth Centuries," *Speculum* 83:47 (2008).

השפות הוורנקולריות? כיוון שאין בידינו שום תיעוד של התהליכים הללו, את כל המסקנות באשר לכתבי היד המדוברים ויחסיהם אחד לשני, יש להסיק מתוך העותקים השונים עצמם. בעבודה זו, אסקור את הטקסט הלטיני ואת כתבי היד העבריים בהם הוא מופיע, ומשם אמשיך לפריסה של המשפחות אשר בונות את הקורפוס העברי של "סגולות עור הנחש". אראה כיצד מתחלקים הכתבים לענפי מסירה שונים, ומה הקשרים בין כתבי היד המרכיבים את אותה המשפחה.

הממצאים בעבודה זו, והמסקנות שהסקתי בעקבותיהם, ודאי שאינם ודאיים. כיוון שכתבי היד עצמם הם העדות היחידה לנסיבות בהן חוברו, הנחותי הינן הנחות מושכלות בלבד, ואינן מתימרות להוות אמת מוחלטת ובלתי-גמישה. את מסקנותי הסקתי תוך הניתוח הטוב ביותר שיכולתי לנתח, ובעזרתו של פרופסור גידי בוק, המנחה שלי לעבודה. תהליך העבודה החל מתעתוק של כתבי היד, אשר התבצע במכון לכתבי יד בספרייה הלאומית אשר בירושלים. תהליך זה כלל חיפוש בקטלוג של כתבים עבריים המזכירים את מתכון "סגולות עור הנחש" בתוכם, ולאחר מכן קריאה ותעתוק שלהם באמצעות המכון לכתבי יד בספרייה הלאומית. תהליך התעתוק קרה בצמוד למנחה ובעזרת תיקונים ושיפורים שלו. לאחר מכן, כתבי היד נותחו באופן עצמאי, כאשר הייתה התייחסות לציטוטים, טעויות, סוג כתב יד, לשון, וכו'. בשלב זה כתבי היד הושוו אחד לשני בשיטה סינופטית, ולאחר מכן נבנו הקשרים המדוקדקים שיוצגו בעבודה.

ראוי לציין שאף שאינה מוחלטת, התזה שיוצאת מעבודה זו תורמת למחקר המאגיה היהודית בימי הביניים; מדובר בחקר ראשון של כתבי היד הללו, הכולל תעתוק, ניתוח והשוואה. מלבד לדיוני אגב קצרים של משה שטיינדשניידר¹² במעטים מהכתבים, זהו העיסוק המחקרי הראשון בטקסטים העבריים של מתכון "סגולות עור הנחש".

Mortiz Steinschneider, *Hebraischen Übersetzungen*, (Berlin: Kommissionsverlag des Bibliographischen Bureaus,¹² 1893), pp. 805.

פרק א' הטקסט הלטיני ותרגומיו העבריים

ידוע לנו מכבר שלאורך ההיסטוריה פילוסופיה, דת, מדע ואמנות עשו את דרכם והתפשטו ברחבי העולם, כתוצאה מסחר, כיבושים ונוסעים. אלה יצרו מפגשי ואיחויי תרבות, אפשרו התקדמות אוניברסלית בכל תחומי הדעת והידע, וכן יצרו והרחיבו השקפות דתיות, מדיניות ותרבותיות ברחבי העולם.¹³ יחד עם אותן הדיסציפלינות התפשטה לה המאגיה. כאמור, בימי הביניים הכישוף היה שגור ומצוי בכל רחבי העולם. הוא ננהג על ידי תרבויות, דתות ועמים מכל הסוגים ועל כל גונו. כתוצאה מכך וכתוצאה מאותם סחר, כיבושים ונוסעים, התקיימה מערכת יחסים שוטפת בין עמי העולם, כאשר אלה מושפעים מאלה ומשפיעים על אחרים באופן דינמי ותדיר. הכוונה היא לא שמקורה של המאגיה במקום גאוגרפי-תרבותי מסוים ויחיד ושזו עשתה דרכה והתפתחה בקרב העמים. נהפוך הוא, המאגיה נוצרה והתפתחה במקומים גאוגרפיים-תרבותיים שונים, בצורות שונות ובקצבים שונים, בו-זמנית, עוד משחר האנושות.¹⁴ הכוונה היא, אם כן, שהתפשטות המאגיה באה לידי ביטוי בזרימה מתמשכת של מתכונים, קמיעות, מאמרים וחפצים מאגיים, פעמים רבות כחלק מרעיונות ודרכי פעולה רפואיות, וכך השתכללה ואגרה כל מיני רעיונות ופרקטיקות חדישים. כלומר, מתכון לכישוף שמקורו בעיירה נוצרית בפרוסיה יכול היה למצוא את דרכו למדינות שונות כאיטליה, תימן ואף ארץ ישראל, וכך להשפיע על התרבות והמנהגים של אותן המדינות. בדרך כלל הותאמו תכני המתכון לעם ולסוג האוכלוסייה אותו הם משרתים באותה עת. למשל, קמיע נוצרי יתורגם לעברית על ידי מאגיקן יהודי אליו הגיע, ואותו מאגיקן ידאג גם להשמיט מהתרגום אזכורים נוצריים ולהוסיף כאלה יהודיים (ציטוטים מהתנ"ך, הודיה לה' וכו').

סיפור דומה הוא סיפורו של המתכון המדובר בעבודה זו. כנזכר, "סגולות עור הנחש" (או "סוד עור הנחש") הוא מתכון להפעלה של שתיים-עשרה סגולות מגוונות המושגות באמצעות קילוף ושריפה של עור נחש ושימוש משתנה באפר המתקבל. אותן הסגולות הן לעתים רפואיות (טיפול במכה או במחלת הצרעת), לעתים הגנתיות (הגנה מפני אויב), לעתים זדוניות (פגיעה באויבים) ולעתים חברתיות-פוליטיות (קרבה אל המלך או מציאת חן בעיניי אנשים). מקורו של מתכון זה ככל הנראה במאה ה-12-13, אך העתקות שלו ניתן למצוא עד למאה ה-19 המאוחרת.

"סגולות עור הנחש" היה מתכון מאוד פופולרי, ולכן טייל ברחבי העולם, תורגם והועתק עשרות פעמים, בכל מיני שפות ובכל מיני קהילות ומדינות. סביר שהיה מוכר ושגור בפי כל, ושהועבר מפה לפה בנוסף להתגלגלותו בכתב. ככל הנראה נכתב המתכון בערבית במקור,¹⁵ אך גרסה כזו שלו אין בידינו, ועל כן הנחה זו אינה ודאית. השוואתי בין כתבי היד תבסס על "סגולות עור הנחש" בלטינית כפי שההדיר אותו J. W. S. Johnson, כגרסה הקדומה ביותר. הטקסט נכתב על ידי אדם בשם יוהנס פאולינוס במאה ה-13 לערך, כאשר זה

¹³ לדיון נרחב בנושא זה ראו: יובל הררי, *הכישוף היהודי הקדום* (ירושלים: מוסד ביאליק, תש"ע).

¹⁴ הררי, *הכישוף היהודי הקדום*.

¹⁵ מחברו של כתב היד בלטינית, יוהנס פאולינוס, טוען בטקסט שלו שתרגם אותו מספר ערבי, כפי שידובר בהמשך.

ביקר באלכסנדריה, ונקרה לידי ספר בערבית ששמו "הצלת החיים". הספר מנה סגולות וכתבים רפואיים שונים, ובין השאר ההדיר את סגולות עור הנחש, אשר אותן תרגם פאולינוס ללטינית ופרסם.

כאמור, במהלך ימי הביניים תורגם הטקסט לשפות וונרקולריות¹⁶ רבות, אולם לא בהם עסקינן, אלא אך ורק בתרגומיו העבריים. כתבי היד העבריים של הטקסט הם רבים, ועל אף שנשתמר בהם אותו התוכן פחות או יותר, ניתן לראות שינויים ושיבושים רבים שנעשו בתרגומים ובהעתקות. השינויים הללו יכולים לבוא לידי ביטוי בהקדמה או בסיומת, בהוראות הבסיסיות לשריפת עור הנחש, או בסדר, מספר ותוכן הסגולות עצמן. בפרק זה אציג את כתבי היד שבידיי, החל מתיאור הטקסט הלטיני, וכלה בסקירת כתבי היד העבריים השונים, על פי סדר כרונולוגי.

שם של כתבי היד נקבע על פי ספריית המקור שלהם ומיקומם (מספר המדף שלהם) באותה ספרייה. כלומר, אם למשל בידיי כתב יד שהגיע מהספרייה הבריטית בלונדון, ושם הוא מקוטלג תחת המספר 12362, שמו יהיה LI2362. ראוי לציין שכתבי היד אשר יתוארו כעת הם כולם קבצים בעלי תוכן רב ומגוון, כאשר מתכון "סגולות עור הנחש" הוא רק אחד מהמרכיבים שלהם. לעתים הקובץ עומד כחיבור עצמאי ומתוכנן אשר לו סופר אחד ידוע, ולעתים הקובץ הוא אסופה של כתבי יד שונים, אפשר שהוא בעל מחבר אחד ואפשר שהוא בעל מחברים רבים מתקופות שונות. הפרטים הטכניים אודות כתבי היד העבריים נלקחו מקטלוג המכון לכתבי יד של הספרייה הלאומית בירושלים.

¹⁶ את חלקן מהדיר ואת חלקן מונה ג'ונסון במאמרו J W. S Johnson, "Les Experimenta Duodecim Johannes Paulini", *Bulletin de la Societe francaise d'histoire de la medicine* 12 (1913): pp. 257-267.

הטקסט הלטיני¹⁷

את מתכון "סגולות עור הנחש" שנכתב בלטינית ההדיר J. W. S. Johnson¹⁸ כחלק ממאמר נרחב בו ההדיר גרסאות שונות של הטקסט הזה בשפות אירופאיות. תרגום של הטקסט הלטיני לאנגלית עשה ויליאם אימון¹⁹. הפסקה הפותחת של הטקסט הלטיני היא:

Incipiunt experimenta XII Johannis Paulini.

Here begin the twelve experiments of Johannes Paulinus.

Cum ego Johannes Paulinus essem in Alexandria civitate egipciorum reperi in quodam libro qui salus vite appellatur hec XII experimenta, que inferius de serpentum coriis sunt descripta que plerumque solent in casibus inveniri. Illum autem librum fecit Alanus physicus, qui experimenta tamquam ab eo facta asserit vera esse. Ego autem transtuli ea de arabico in latinum.

When I, Johannes Paulinus was in the city of Alexandria, in Egypt, I found in a certain book called Salus Vitae (Life Saver), the twelve experiments on snakeskin herein described, which can be used in most cases encountered. This same book was made by Alanus the physician, who asserts that he tried the experiments and found them to be true. I then translated it from Arabic into Latin.

בפסקה זו מתאר יוהנס פאולינוס, מחבר הטקסט הלטיני, כיצד מתכון "סגולות עור הנחש" נקרה בדרכו כאשר היה באלכסנדריה, ככל הנראה בסוף המאה ה-13. הוא מספר שהמתכון היה חלק מקובץ בערבית הנקרא "הצלת החיים" ("Salus Vitae"), ושהוא תרגמו מערבית ללטינית. הוא טוען שהספר חובר על ידי "אלאנוס הרופא" ("Alanus physicus"), אשר גם ניסה את שניים עשר הניסויים והעיד על הצלחתם. אמנם השם "אלאנוס" היה שם לטיני נפוץ ביותר בימי הביניים, אך כיוון שפאולינוס מעיד שאת "הצלת החיים" חיבר סופר ערבי, ככל הנראה מדובר בשיבוש של שם ערבי ("אל" כמו ה' הידיעה הערבית) שעוות לכדי שם לטיני שגור. על פי עדותו של יוהנס פאולינוס, הטקסט הלטיני תורגם ממקור ערבי, ועבודה זו יוצאת מנקודת ההנחה הזו. נוסף על כך, משום הדמיון הרב בין המילה "נחש" בערבית (حية) ובין המילה "חיים" (حياة), סביר שמסתתר כאן שם ערבי כלשהו, הגם שכפל המשמעות אבד בתרגום ללטינית. ראוי לציין שעל אף העדות והסבירות, אין בידינו כיום שריד היסטורי של המתכון בערבית או של חיבור ערבי הנקרא "הצלת החיים".

בהמשך הטקסט, יוהנס פאולינוס ממשיך לתאר את ההוראות המקדימות של המתכון. כאשר הירח בצמיחה (כלומר, גדל בהדרגה מחסר למלא) במעלה הראשונה של מזל טלה (cum ergo luna fuerit in augmento)... "in primo gradu arietis..."), יש לקחת את עור הנחש ולשרפו עד לקבלת אפר. על האפר יש לשמור בתשומת לב רבה ובכובד ראש ("...et illorum pulverem custodi diligenter..."). מכאן והלאה יוהנס

¹⁷ ראו נספח א', 45-46.

¹⁸ Johnson, "Les Experimenta Duodecim Johannes Paulini".

¹⁹ Eamon, "Medieval Wonder Drugs: Two 13th Century Snake Tracts".

ממשיך למנות את שתיים עשרה הסגולות של עור הנחש, וזהו המבנה המשמש אותי כבסיס ההשוואתי בעבודה זו. על פיו, הסגולות הן בסדר (ובתוכן הכללי) המובא להלן:

- i. אם אתה מוכה בראשך, שים את האפר על המכה ותחלים כעבור שלושה ימים.
- ii. אם תערב את האפר בשיער ראשך, לעולם לא תיפגע בראשך כל עוד האפר במקומו.
- iii. אם תערב את האפר במים ותרחץ פניך במים האלה, יברחו אויבך מפניך, אך אלה שאוהבים אותך יישארו לצדך, וכך תוכל להבחין בין האוהב והשונא.
- iv. אם תזרע מאפר זה במקום מגוריו של אויבך, הוא יעבור לגור במקום אחר.
- v. אם תזומן בפני אנשים נכבדים ותשים את האפר בכפות רגליך, הם יסכימו ויצייתו לכל דבר שתאמר, גם אם הוא טיפשי.
- vi. אם תרצה להתווכח בפני אדם חכם בכל נושא שיעלה על דעתך, שים את האפר מתחת ללשונך ותנצח אותו בכל ויכוח.²⁰
- vii. אם תרצה לדעת אם וכיצד יקרה דבר כלשהו, שים את האפר על ראשך והדק אותו עם בד, לך לישון ובחלומך תראה את שאתה מבקש לדעת.
- viii. אם תרצה לדעת דבר מאיזה שהוא אדם, שים את האפר על חזהו בזמן שהוא ישן, שאל אותו כל שתראה והוא יענה לך בכנות מתוך שנתו.
- ix. אם תרצה שעבדך יהיה נאמן לך, הדק קצת מהאפר אל בגדיו והוא יהיה משרת נאמן כל ימי חייו.
- x. אם מלך או נסיך חושש פן נמצא במאכליו רעל, שים את האפר בקערת עץ או מתכת על גבי שולחן, ואם אכן ישנו רעל במאכלים, יתפזר האפר כמוץ אשר תדפנו רוח.²¹
- xi. אם תחזיק בידיך את האפר, או שתמצא חן בעיני רואיך, או שתעשה לרואה ואינו נראה.
- xii. אם אתה לוקה בצרעת, הקפד לערב את האפר במאכליך ותירפא.

ניכר שמרבית עיסוקו של מתכון "סגולות עור הנחש", ולפיכך גם מרבית עיסוקם של המשתמשים במתכון, נעוץ בשלושה תחומים: רפואה, הגנה, וידיעה ודעת. לעתים רבות מתווסף גם עניין של תדמית (אשר נכנס תחת תחום הידיעה והדעת). עולה מן המתכון שחשוב להיראות ולהפגין חכמה ובכך גם לטפס בסולם הפוליטי-חברתי. התחומים הללו, ובייחוד החברתיים-פוליטיים, מאפיינים מאוד את המאגיה העממית של ימי הביניים, ומאפיינים ככלל את אופייה של החברה האנושית, המבקשת תמיד להיות חכמה יותר, מוצלחת יותר, אהודה יותר.

²⁰ בטקסט הלטיני, טוען יוהנס שאת הניסוי הזה ניסה וצלח.

²¹ ציטוט מתהלים א' 1, או עפ"י נוסח הוולגאטה: "tamquam pulvis quem proicit ventus".

כתבי היד העבריים

*את מרבית הפרטים הטכניים על כתבי היד מצאתי בקטלוג של המכון לכתבי יד בספרייה הלאומית.

I. ²²M228

כתב יד זה נמצא בספריית מדינת בוואריה אשר במינכן, ושם הוא מקוטלג Cod. Hebr. 228. מדובר בכתב יד רפואי אשר מונה סגולות רבות, ובין השאר, את המתכון "סגולות עור הנחש". כתב היד נכתב בסגנון כתיבה ספרדי, והוא חובר במאה ה-14 לערך. כתב היד יחסית קשה לקריאה ומבחינה אסתטית הינו סתמי.

מתכון "סגולות עור הנחש" מופיע פעמיים בקובץ זה, ועל כן נקרא להופעתו הראשונה M228 א', ולהופעתו השנייה M228 ב'. M228 א' מופיע בעמוד 115 ובין מרשמים לכאבים בגוף לבין כשפים לשמירה על נאמנותה של אישה (גם באמצעות אפר שמופק מעור כלשהו), ומ228 ב' מופיע בעמוד 182 ובין הוראות להכנה של כד מאגי לבין תרשים אותיות.

II. ²³P806

כתב יד זה נמצא בספרייה הלאומית של צרפת אשר בפריז, ושם הוא מקוטלג heb. 806. הוא קובץ ארוך, מסודר, ונראה שהכתיבה בו מתחלפת במקומות רבים. לדעת מ' בית אריה²⁴ הדבר מעיד על כך שהמחבר כתב בתקופות שונות והוסיף הערות וליקוטים במקומות שונים. בעמוד 240 של P806 מצוין: "היום שנת קצ"ז לפרט קטן עשיתי זה הספר לעצמי וספרים אחרים וסימתים לחדש אייר אשר בו נתנה התורה הנכבדת". שנת קצ"ז היא שנת 1437, ובה חובר הקובץ, אם כי, כאמור, סביר שהקובץ חובר על פני פרק זמן ארוך יותר.

סוג הכתיבה הוא ספרדי, וכותר הקובץ הוא "כתר שם טוב". מתכון "סגולות עור הנחש" נמצא בעמודים 251 א-252 א', אחרי מזמור מאגי ולפני "קמיע טוב מאוד לשמירה ולרפואה". האופן בו המתכון כתוב מסורבל במעט, כאשר המחבר נוטה לעשות שגיאות העתקה וכתוב.

III. ²⁵NY8114

כתב יד זה נמצא בסמינר התיאולוגי היהודי בניו יורק, ושם הוא מקוטלג Ms. 8114. NY8114 נכתב בסוג כתיבה איטלקי-אשכנזי, ומקורו כנראה באיטליה של המאה ה-14-15. כתב היד עצמו נכתב באותיות דפוס מהודרות ומנוקדות, באופן מסודר ונהיר. הקובץ הינו בעל אופי יהודי, וכולל טקסטים מאגיים מכל מיני סוגים שעושים שימוש בתפילות ומזמורים לה'. מיקומו של מתכון סגולות עור הנחש בNY8114 בצ"א ע"א-ב'.

²² ראו נספח ב' I, 47-49.

²³ ראו נספח ב' II, 50-51.

²⁴ מלאכי בית אריה ומרדכי גלצר (עורכים), אוצר כתבי יד עבריים מימי הביניים: בצינוני תאריך עד שנת ה'ש (ירושלים: מפעל הפלאוגרפיה העברית, תשל"ב-תשמ): עמ' 74.

²⁵ ראו נספח ב' III, 52.

26 NY1856 .IV

זהו כתב יד אשר נמצא בסמינר התיאולוגי היהודי בניו יורק, ושם הוא מקוטלג תחת המספר 1856. הוא קובץ שכולל המון מאמרים באסטרולוגיה ועל סגולות שונות, אשר נכתב בסגנון כתיבה ספרדי-איטלקי במאות 15-16. כתב היד לאורך הקובץ אחיד, כך שמדובר במחבר אחד, אם כי כתובות הערות לאורכו שנכתבו בכתב יד שונה. בתוכו, מתכון סגולות עור הנחש נמצא בעמודים 16-17, בין כישוף "אם צריך אדם להשתתף עם חבירו או להודיע לכל דבר שירצה" ובין מרשם "לזכרונות ולגבות המוח".

27 LI2362 .V

כתב יד זה נמצא בספרייה הבריטית בלונדון, והוא מקוטלג Or. 12362. מדובר בקובץ רפואי-מדעי על קמיעות, לחשים, וסגולות. הוא כתב יד מאוד יפה, עטור איורים וגנדורים, וכותרו "עץ הדעת". הוא חובר על ידי אלישע בר-גד מאנקונה (באיטליה) במאה ה-16. כפי שמסביר במבוא ל"עץ הדעת", בר-גד יושב בספרייה ומחבר קובץ הבנוי מתכונים אליהם נחשף במהלך מסעותיו באזור איטליה וספרד וצפת.²⁸ הוא מוצא טקסטים על סגולות לחשים וקמיעות של יהודה אלקבץ, "ליאון מאוסטיליה", "שלמה הרופא מטוליטול" ונוספים. "עץ הדעת" הוא החיבור המתוכנן והמושקע ביותר שאליו נחשפתי מבין כתבי היד המוצגים בעבודה זו, כתבי ידו נהירים ונוחים לקריאה (ויפים למראה). בתוך "עץ הדעת", מתכון "סגולות עור הנחש" מופיע פעמיים, ולכן נקרא להופעתו הראשונה LI2362 א', ולהופעתו השנייה LI2362 ב'. מיקומו של LI2362 א' בקובץ "עץ הדעת" בעמוד 36, בין מתכונים לכישופים אחרים (כמו השבעת נחש, "להשתין תכף", וכו'). מיקומו של LI2362 ב' בקובץ "עץ הדעת" בעמודים 45-46, בין טקסט על מיני לחשים לבין מתכון לתרופה "לכל כאב שיהיה בגוף".

29 SP171/5 .VI

זהו כתב יד שנמצא בספרייה הלאומית בסנט פטרסבורג, ושם הוא מקוטלג A 171\5. סוג הכתיבה בו הוא ספרדי, והוא מתוארך למאות 16-17 לערך. מדובר בקובץ אשר עיסוקו המרכזי הוא רפואה; הוא כולל מרשמים רפואיים רבים, ובתוכו מתכון סגולות עור הנחש מופיע אחרי מרשם לאישה שמקשה ללדת, ולפני מרשם לריפוי נכות, בעמודים 2-3. מתכון סגולות עור הנחש נרשם בכתב היד תחת הכותרת מרשמים קל"א-קמ"ג (131-143), כלומר המעתיק מחשיב את מתכון סגולות עור הנחש כשניים עשר מרשמים, בהתאמה לשתיים עשרה הסגולות שמופיעות בו.

30 LI0329 .VII

כתב יד זה נמצא בספרייה הבריטית בלונדון, ושם הוא מקוטלג Or. 10329. כתב היד יחסית נקי ומסודר, אם כי אינו מהודר בשום צורה, הכתיבה סתמית וחסרת עיטורים. הקובץ הוא אוסף של סגולות מאגיות שונות, וכותרו "סגולות".

²⁶ ראו נספח ב' IV, 53-54.

²⁷ ראו נספח ב' V, 55-56.

²⁸ נוסף על כך, ידוע מהקובץ שבמהלך חייו שהה בר-גד גם בצפת, ושעשה זאת במהלך המאה ה-16, כשהייתה פריחה קבלית-מיסטית באיזור. סביר שחלק מהטקסטים שאגר הגיעו מפה.

²⁹ ראו נספח ב' VI, 57-58.

³⁰ ראו נספח ב' VII, 59-60.

מתכון "סגולות עור הנחש" הוא הטקסט הראשון בקובץ ולאחריו מופיע כישוף "לדעת גנב שגנב". נראה, על פי כתב היד המשתנה, שלא את כל הקובץ חיבר אותו אדם, אם כי כתבי היד כולם הם בסגנון כתיבה תימני. כתב היד מתוארך למאה ה-18 לערך.

.VIII ³¹NY1721

NY1721 הוא כתב יד מהסמינר התיאולוגי היהודי בניו יורק, ושם הוא מקוטלג Ms. 1721 סוג הכתיבה הוא מזרחי ומתאפיין באותיות מסולסלות, מעט קשות לקריאה, וכתב היד מתוארך למאה ה-18. מתכון סגולות עור הנחש מופיע בעמוד 2א', ואחריו מופיע קטע שמסביר כיצד ניתן להיפטר מרוח סערה, לנקום במלשין וכדומה. מדובר בקובץ קצר, שעל פי כתב היד נכתב כולו על ידי אותו האדם, ככל הנראה במאה השמונה עשרה. אחת מהסגולות בכתב יד זה חסרה, והיא הסגולה השנייה (בדרך כלל), לפיה אם אדם יניח מהאפר על ראשו לא ייפגע במקום בו נמצא האפר. מלבדה, כל הסגולות מופיעות במלואן ובאופן כמעט לגמרי סטנדרטי.

.IX ³²SP78

כתב יד זה נמצא באקדמיה הרוסית בסנט פטרסבורג, ושם הוא מקוטלג A 78. מדובר בקובץ קראי, מהמאה ה-18-19 לערך, אשר נכתב בעברית ובטטרית, שפה טורקית המדוברת בפי טטרים ממזרח אירופה ומרכז אסיה, ובפי הקראים שחיו באזורים אלו, כך שניתן להסיק שמקור כתב היד, או מקור מחברו, מאזור זה. קובץ מבולגן במעט, כאשר מתכון "סגולות עור הנחש" מופיע בו בעמוד 26, לאחר מיני לחשים לרפואת מחלות כקדחת, ולפני חיבור על "ספר האיברי".

.X ³³J83652

כתב יד זה נמצא בספרייה הלאומית בירושלים, ושם הוא מקוטלג תחת מספר המדף J83652. זהו כתב יד קראי, אשר נכתב בכתיבה אשכנזית בשנת תרל"ג (1873), כפי שמעיד המחבר יהודה בן שלמיאל זכריה ביזיקוויץ. זהו קובץ פשוט וקל לקריאה, מסודר ואחיד, אשר בנוסף ללקטים מאגים כולל גם שירה וחידות. מתכון סגולות עור הנחש נמצא בו בעמודים 103-105, בין מרשם להשתנה, לבין לחש שדומה בפרקטיקה למתכון אשר בו עוסקת עבודה זו, אלא שהעור המופעל שייך לחתול ולא לנחש. כתב יד זה הוא אחד מבין כתבי יד נדירים בני המאה ה-19 אשר מגיעים מליטא, המכילים כתבי יד קראיים לא-רשמיים. תיאור מפורט של J83652 נעשה על ידי פיטר מוכובסקי.³⁴

³¹ ראו נספח ב' VIII, 61.

³² ראו נספח ב' IX, 62-63.

³³ ראו נספח ב' X, 64-65.

³⁴ Piotr Muchowski, "Folklore of the Karaites in Lithuania: The Yehuda Bezekowicz Manuscript from Troki 1873", *Karaite Archives* 2 (2014), pp. 75-89.

.XI ³⁵TLV155

כתב היד הבא שמצאתי במכון לכתבי יד בספרייה הלאומית הוא מאוספו הפרטי של ויליאם גרוס בתל אביב. שם הוא מקוטלג 155 (נקרא לו מעתה TLV155). הקובץ נראה כמו מחברת קטנה ומסודרת, כתב היד עצמו נהיר וקריא, המחברת עוסקת המון באסטרוולוגיה ובסגולות רפואיות. הוא נכתב בסגנון כתיבה תימני ומתוארך למאה ה-19. מתכון עור הנחש מכונה בו "סוד עור הנחש", והוא מופיע לאחר מתכון רפואי ולפני קמיע להצלחה, בעמוד 54 א'-ב'. מעל הכותרת "סוד עור הנחש" ישנו איור מינימליסטי של נחש.

.XII ³⁶L10234

כתב יד זה הוא מהספרייה הבריטית בלונדון, ושם הוא מקוטלג תחת המספר 10234. זהו קובץ קטן ומסודר, אשר עוסק ברובו ברפואה ואף כולל בתוכו קמיע שמיוחס לרמב"ם. הכתיבה בו אחידה, כך שנכתב כולו על ידי אותו מחבר, ובתוכו מתכון סגולות עור הנחש מופיע בעמודים 2-3 בין מרשם ללידה קלה, ובין מרשם לריפוי עין נער צעיר.

³⁵ ראו נספח ב' XI, 66.

³⁶ ראו נספח ב' XII, 67-68.

פרק ב' השוואה ושרטוט הקשרים בין כתבי היד

את התעתוקים של "עור הנחש" בכתבי היד שהוצגו בפרק הקודם יש לבחון בהקשר אחד לשני, ובהקשר לטקסט הלטיני של יוהנס פאולינוס. בחינת הקשרים בין כתבי היד מאפשרת לשרטט מפת יחסים אשר מדגימה באופן כמעט-ויזואלי את התגלגלות מתכון סגולות עור הנחש לאורך השנים. על אף שברבים מן המקרים, לא ניתן להגיע למסקנות חד משמעיות, ולדעת בביטחון מה ההיסטוריה שעומדת מאחורי כל החיבורים הטקסטואליים, בהחלט ניתן להבחין בתמונה כללית של הקהילות בהן חוברו, ונגיעותיהן אחת בשנייה. הממצאים שמובאים בפרק זה הינם פריסה ראשונית ולא-שלמה של מערכות היחסים של הגרסות העבריות למתכון "סגולות עור הנחש". הם מתיימרים אך ורק להורות על הקשרים הראשוניים הללו ועל משמעותם מבחינת היסטוריית התגלגלות הטקסט העברי.

על מנת להגיע לממצאים שיוצגו בפרק זה, ראשית נותח כל אחד מכתבי היד באופן פרטי ועצמאי, כלומר, שלא תוך השוואה עם כתבי היד האחרים. לאחר מכן, השווייתי את כתבי היד בינם לבין עצמם ובינם לבין הטקסט הלטיני, בעיקר באמצעות טבלות סינופטיות; מציאת נקודות השוני והדמיון בין כתבי היד האירו את הקשרים ביניהם. בעזרת הממצאים חולקו כתבי היד למשפחות, אשר מקורן בשלושה תרגומים שונים של המתכון שנעשו במהלך ימי הביניים: שניים מלטינית, ואחד מערבית, ככל הנראה. בפרק הבא אציג את כל אחד מהתרגומים ואת התגלגלותו ההיסטורית כפי שהיא באה לידי ביטוי בכתבי היד העבריים.

תרגום ראשון: M₂₂₈ א'

M₂₂₈ א' מהווה טקסט סטנדרטי של מתכון "סגולות עור הנחש", כאשר מופיעות כל שתיים עשרה הסגולות במלואן, כפי שהן מופיעות בטקסט הלטיני של יוהנס פאולינוס. M₂₂₈ א' הינו תרגום ישיר ובלתי-מתווך של המתכון מלטינית לעברית, מחברו הוא דוד אבן ביליה, וכך הוא חותם בשורות המסיימות של כתב היד:

7. נשלמו נסיוני סגולות עור הנחש
8. על יד המעתיק מלשון לעז לעברי
9. דוד ב"ה יום טוב בילא? ש"צ
10. יום ה' ל"א מר חשון שנת ארחס

דוד אבן-ביליה היה מחכמי פורטוגל היהודיים של המאה ה-14; הוא היה בקיא בלטינית ובעברית ותרגם טקסטים רבים בנוסף לאלה שחיבר בעצמו.³⁷ בהערה המסיימת של כתב היד הוא חותם את שמו "דוד ב"ה יום טוב בילא". הוא חוזר על העובדה שאת הטקסט תרגם מלטינית לעברית, כפי שאמר בהקדמה למתכון, ומוסיף את התאריך העברי של חיבור כתב היד: "יום ה' ל"א מר חשון שנת ארחס". לא ברור באיזה יום חיבר אבן ביליה את כתב היד, שכן בחודש עברי לא קיימים שלושים ואחד ימים, אולם שנת החיבור היא שנת "א'רחס", 1268 לחורבן הבית, כלומר שנת 1338.

M₂₂₈ א' הוא כתב היד היחיד בעבודה זו אשר מפנה באופן ישיר לטקסט של יוהנס פאולינוס. הוא מהווה תרגום ישיר, אם כי לא מדויק, של הטקסט הלטיני, וההבדלים בין הטקסטים הם מינוריים, ובלתי-נמנעים בהתחשב בעובדה שהטקסט עבר תהליך תרגום לא מקצועי. בשורות 6-1 אנו קוראים:

1. מאמר בסגולת עור הנחש
2. אמ' ג'ואן פוולי הייתי באלישאנדריאה עיר {=====} <מערי> מצרים ומצאתי ספר הנקרא בריאות
3. החיים והיו כתובים בו אלו הענינים והם נסיון <נות> גדולות אשר הם למטה כתובות
4. מסגולת עור הנחש כעין הסגולות המצויות באבנים. והספר הזה חברו מלך אחד מאלערב
5. {=====} הנקרא הכלב <<הקאליף>> הגדול.. ואלו הן הסגולות הכתובות בספרו והוא כתב אותן
6. על דרך נסיון אמת.. אבל אני בודאי העתקתי הכל מלשון הגרי ללשון לעז..

אבן ביליה פותח את ה"מאמר" כפי שהוא קורא לו בקיצור "אמ" (כלומר "אמר"), ומשם הלאה כותב את הטקסט בגוף ראשון, מפיו של יוהנס פאולינוס (או "ג'ואן פוולי", כפי שקורא לו אבן ביליה). אבן ביליה קורא לספר אותו אנו מכירים כ"Salus Vitae" בשם "בריאות החיים", ומסביר שבו נכתבו סגולות עור הנחש אשר הן "כעין הסגולות המצויות באבנים". הכוונה היא כאן לז'אנר מאגי נפוץ, אשר עושה שימוש בסגולות האינהרנטיות של אבנים, בין אם תוך שריפה שלהן ושימוש באפריהן, ובין אם בחריטה עליהן או

³⁷ למידע נוסף אודות אבן ביליה, ראו: נחמיה אלוני, *מספרות ימי הביניים* (ירושלים: מוסד הר קוק/ראובן מס, תש"ה).

בענידה שלהן. המחבר ככל הנראה רצה להבהיר לקוראיו באיזה מין כישוף מדובר, ובאיזו פרקטיקה. כיוון שהפרקטיקה של סגולות האבנים דומה לזו של עור הנחש, וספרי אבנים היו מוכרים ונפוצים לכל, בחר אבן ביליה להפנות אליהם. אבן ביליה מייחס ל"בריאות החיים" את המחבר "הכלב הגדול". צירוף זה מסומן בכוכבית, ובשולי הדף נכתבת הערה על ידי אדם אחר בעל כתב יד שונה: "הקאליף". המעיר האנונימי מסביר למי התכוון אבן ביליה: לח'ליף המקומי ששלט, ככל הנראה, באלכסנדריה באותם ימים והוא מי שחיבר את "בריאות החיים". אבן ביליה ממשיך ומונה את כל שתיים עשרה הסגולות במלואן, כאשר הפעם היחידה הנוספת בה מפנה לג'ואן פוולי היא בסגולה השישית. גם במקרה זה, כמו בטקסט הלטיני, נאמר על ידי המחבר שהסגולה השישית נוסתה בהצלחה על ידי יוהנס פאולינוס:

18. בלי שום ערעור... הו' שאם תוכח עם שום חכם בשום חכמה ותניח מאלו

19. האבקים תחת לשונך לא יוכל לנצחך לעולם ואני ג'ואן בחנתי זה פעמים רבות..

תרגום שני: L12362 ב'

כתב היד היחיד מלבד M228 א' אשר מפנה את הקורא לטקסט אחר באופן ישיר הוא L12362 ב', כתב יד בו מופיעה גרסת מתכון שמגיעה מטולדו, העיר הספרדית שנודעה בשל מפעלה העצום לתרגום כתבי יד מערבית ללטינית ולהעתקתם במהלך ימי הביניים. L12362 ב' נכתב בסגנון כתיבה איטלקי, לפי דבריו של "שלמה הרופא מטוליטול" (שלמה הרופא מטולדו).

מדובר בכתב יד בעל מבנה ותוכן דומים פחות או יותר לשאר כתבי היד, אם כי ישנם כמה מאפיינים יוצאי דופן. אחד מהם הוא העובדה שמופיעות בו אחת עשרה סגולות בלבד, כאשר אחת מהן ייחודית ל-L12362 א',³⁸ ובסוף המתכון מופיע המספור "יב", כלומר שהמחבר ידע על קיומן של שתיים עשרה סגולות, אך מסיבה לא ברורה האחרונה לא הוכנסה אל הטקסט.

כפי שבמקרה של M228 א' נעשתה הפנייה ל"בריאות החיים", L12362 ב' עושה הפנייה ל"ספר הערב" (ולכתביו של "שלמה הרופא מטוליטול"):

1. סגולות מעור הנחש
 2. דברי
 3. שלמה הרופא מטוליטול
 4. הנה מצאתי כתוב בספר הערב כי עור קלוף מ
-
1. כל. ומצאתי כתוב בספרי הסגולות המובהקות
 2. מלשון הערב שתועלותיו הם שנים עשר

"ספר הערב" אליו מתייחס המחבר הוא אותו הספר אליו מפנה הטקסט הלטיני, כלומר "הצלת חיים". שימוש של המחבר בגוף ראשון ("מצאתי") בפתיחתו של L12362 ב' מעלה את השאלה האם הטקסט כאן הוא תרגום של הערבית, או תרגום של הלטינית. שטיינשניידר רמז בכתביו לכך שיתכן וישנו קשר בין כתב היד L12362 ב' ובין M228 א'.³⁹ הנחתי היא שסברתו של שטיינשניידר נבעה מחוסר היכרותו עם כתבי היד העבריים כולם, ומהעובדה ששני כתבי היד הללו, והם לבדם, מפנים לטקסט הערבי של מתכון סגולות עור הנחש. בשל רמיזתו של שטיינשניידר, בחנתי את כתבי היד באופן מעמיק יותר, בטבלה סינופטית. ברם, על אף שמצופה לגלות דמיון רב עד כדי זהות בין כתבי היד L12362 ב' M228 א', הטבלה הסינופטית אינה מסגירה נקודות דמיון משמעותיות במיוחד, ולא נמצא בסיס לקשר הדוק בין שני כתבי היד.

³⁸ ראו עמודים 35-31.

³⁹ Steinschneider, *Hebraischen Übersetzungen*, pp. 805-806.

חוסר הדמיון בין שני כתבי היד מובהק ביותר בסגולה הראשונה:

M ₂₂₈ א'	L ₁₂₃₆₂ ב'
<p>5. הא' אם תזרה מזה האבק על עיניך תהא רוא' 6. ואינך נראה.</p>	<p>9. הראשונה היא כי הוא מועיל לכל מכת הראש מחדש ובעוד 10. שלשת ימים יתרפא בהנחת' מאלו האבקים על המכה..</p>

לא זאת בלבד שאין הסגולה מנוסחת באופן דומה, אלא שהתוכן שלה שונה לחלוטין בכל אחד מכתבי היד. השוני ממשיך להיראות, אם כי לא באופן עד כדי כך קיצוני, גם בסגולות הבאות, למשל השנייה:

M ₂₂₈ א'	L ₁₂₃₆₂ ב'
<p>7. הב אם תשים על חבורה ומכה מזה האבק 8. יועיל לחבר ולהדביק החתיכות בכל מקום 9. שיהיה בגוף.</p>	<p>10. השניה היא שאם אדם 11. מפחד להיותו מוכה בראש יזרוק מאותם האבקים על שער ראשו ולא יפחד 12. משום מכה..</p>

למעשה, המתכון כולו מנוסח ובנוי באופן שונה לחלוטין בכל אחד מכתבי היד. בL₁₂₃₆₂ ב' מופיעות אחת עשרה סגולות, במבנה ובנוסח לא-סטנדרטי, כאשר אחת מהן ייחודית לגמרי לL₁₂₃₆₂ ואינה מופיעה באף כתב יד אחר, בעוד שבM₂₂₈ מופיעות כל שתיים עשרה הסגולות הסטנדרטיות במלואן.

לL₁₂₃₆₂ ב' ישנם, אם כן, שני אופני חיבור אפשריים. הראשון מתבסס על כך שמתכון "סגולות עור הנחש" הסתובב באזור הגיאוגרפי של פורטוגל-ספרד-איטליה בתקופת חיבורו של כתב היד L₁₂₃₆₂ ב', והיה כאמור מאוד פופולרי. סביר ש"שלמה הרופא מטוליטול" הכיר את המתכון כשכתב אותו—או כשאמר אותו, לא ברור מה הכוונה ב"דברי שלמה הרופא מטוליטול". משום הגרסות השונות שהכיר, המתכון עבר עיבוד מודע, או שלא מודע, של שלמה הרופא והתוצאה היא מתכון משובש במעט, חסר-סגולות מסוימות ובעל תוספות אחרות. אפשרות זו יכולה להסביר גם מדוע בסוף L₁₂₃₆₂ ב' מופיע "יב" כאשר פירוט הסגולה עצמו חסר: המתכון היה מוכר לשלמה הובר-גד, והם ידעו שאמור להכיל שתיים עשרה סגולות. לכן, על אף שחסרה הייתה לו הסגולה השתיים-עשרה, הוא דאג לציין את העובדה שקיימת כזו.

אופן החיבור השני האפשרי הוא פשוט יותר: L₁₂₃₆₂ ב' תורגם מערבית על ידי שלמה הרופא מטוליטול, והועתק על ידי בר-גד. הראיה העיקרית לכך היא הפנייתו של הטקסט ל"ספר הערב", ואמירתו של המחבר שבו מצא את המתכון. אפשרות זו תסביר מדוע L₁₂₃₆₂ ב' מייצג גרסה יוצאת דופן של מתכון "סגולות עור הנחש",

ואת חוסר דמיונו לכתבי יד אחרים. שלמה הרופא תרגם מערבית לעברית, והוסיף אל הטקסט ציטוטים תנכיים על מנת להקנות לכתב היד אופי יהודי. אופן חיבור זה נראה, בעיניי, הסביר יותר, על אף שלא ניתן לומר בוודאות.

באשר לסגולה האחרונה החסרה ב L12362 ב', ייתכן שמלכתחילה בטקסט ממנו העתיק בר-גד חסרה הייתה הסגולה האחרונה, וכיוון שידע בר-גד על קיומן של שתיים עשרה סגולות הוסיף את הסימון שלה. ייתכן גם שהסגולה האחרונה הופיעה בטקסט ממנו העתיק, ובר-גד לא הצליח לקרוא בגלל כתם בטקסט או כתב יד לא קריא, אולם הוסיף את הסימון על מנת להדגיש שכזו קיימת.

תרגום שלישי: משפחת "כמוץ יסוער מגורן":

שמונה מכתבי היד העבריים מתקבצים יחדיו לכדי משפחה שמקורה בתרגום אחר שנעשה מהטקסט הלטיני לטקסט עברי, והם: L10329, NY1721, L10234, J83652, P806, SP171/5, SP78, NY1856. את הקבוצה הזו אני מכנה משפחת "כמוץ יסוער מגורן", ואף היא נחלקת לשני "ענפים משפחתיים". על מנת להבחין בכך, עלינו לשוב אל "המקורות", קרי—הטקסט הלטיני. בטקסט של יוהנס פאולינוס, הסגולה העשירית מופיעה כך:

Decimum est quod sialiquis rex vel princeps vel
aliquis alter timens de venen oponat pulverem in
aliquam perapsidemlignivel metallic supra mensam,
pulvis dispergetur a scultella **tamquam puluis quem
proicit ventus a facie terre.**

The tenth is that if some king or prince or
anyone else fears being poisoned, sprinkle
some of the powder in a suitable wood or metal
dish placed on a table, and if there be any
poison on the table the powder will be driven
away like ashes in the wind.

סגולה זו מסבירה שאם ישנו בן אצולה או כל אדם אחר שמפחד פן הרעילו אותו במאכליו, עליו לשים את אפר עור הנחש בקערת עץ או מתכת ולשימה על השולחן. אם אכן ישנו רעל על אותו השולחן, האפר יינדף "כמוץ אשר תדפנו רוח". הביטוי הזה, "כמוץ אשר תדפנו רוח" הוא ציטוט מהוולגטה, מתהלים א' 4, ובלטינית הוא מופיע כך: "non sic impii sed **tamquam pulvis quem proicit ventus a facie terrae**". במקור העברי הוא מופיע כך: "לא-כן הַרְשָׁעִים כִּי אִם-כְּמוֹץ אֲשֶׁר-תִּדְפְּנוּ רוּחַ".

בשמונת כתבי היד העבריים הנ"ל מופיע ציטוט אחר, אך דומה, באותה הסגולה. L10329 (עמוד 2א שורות 11-15) למשל, מופיע:

1. המעלה העשירית אם יהיה לך מלך
2. או שר והוא ירא מסם המות או מכל
3. דבר רע שים מן האבק בקערת עץ
4. וישימנה על השולחן ומיד יתפזר האבק
5. מעצמו כמוץ יסוער מגורן~

הציטוט בכתבי היד העבריים והציטוט בטקסט הלטיני הם שני ציטוטים נפרדים. "כמוץ אשר תדפנו רוח" הוא כאמור ציטוט מתהלים א' 4. לעומת זה, "כמוץ יסוער מגורן" הוא מהושע י"ג 3: "לִכֹּן, יְהִי כְעֵנַן-בִּקְרָה, וְכַטֹּל, מִשְׁפָּחִים הַלָּד; כְּמוֹץ יִסְעַר מִגֹּרָן, וְכַעֲשָׂן מֵאֲרָבָה". על אף היותם ציטוטים שונים, שני הביטויים משרתים את אותה המטרה ומופיעים באותו מיקום, הן בכתבי היד העבריים והן בטקסט הלטיני. משום כך, נראה שהשימוש הזה בשני הציטוטים השונים קרה בגלל טעות. טענתי הראשונית היא שמתרגם אנונימי כלשהו, בעת תרגומו את מתכון "סגולות עור הנחש" מלטינית לעברית, קרא את הסגולה העשירית ואת הביטוי "יינדף כמוץ ברוח",

ושייך אותו באופן שגוי לפסוק מהושע, במקום לפסוק מתהלים. התרגום הזה התגלגל ועותקים שלו נמצאים בשמונת כתבי היד הנבדקים. הטעות חייבת הייתה לקרות בעת תרגום מלטינית, שכן מדובר בציטוט מהוולגטה שהופעתו בטקסט ערבי לא תיתכן, ואף לא בורנקולר אחר, שכן אז היה הציטוט אובד במהלך התרגומים והעתקות מלטינית לונרקולר ומשם לעברית.

הטעות הזו היא קריטית למיפוי כתבי היד השונים, מפני שכאשר מופיעה טעות יותר מפעם אחת, אין הדבר יכול להיות מקרי. העובדה שהטעות "כמוץ יסוער מגורן" מופיעה בשמונה מכתבי היד העבריים, מעידה בהכרח על קשר ביניהם. על מנת להבחין בדקויות הקשר, יש להשוות השוואה מדוקדקת יותר של שמונת כתבי היד ממשפחת "כמוץ יסוער מגורן". בעת בחינה מעמיקה יותר, ניתן להבחין ששמונת בני משפחת "כמוץ יסוער מגורן" מתחלקים אף הם לשני ענפים עיקריים, כאשר לכל אחד מהענפים נוסח משותף ואחיד פחות או יותר. מובן שקיים קשר אדוק בין כל כתבי היד המרכיבים את ענפי משפחת "כמוץ יסוער מגורן", אך החלוקה לענפים מאפשרת לרדת לרזולוציה קטנה יותר ולהבחין בקשרים בין כתבי היד ובהשתלשלות מתכונן סגולות עור הנחש יותר לפרטים.

ענף A:

הענף המשפחתי הראשון הוא ענף A, של שלושת כתבי היד P806, SP171/5, L10329. הנוסחים בשלוש הגרסות הללו כמעט זהים, ובנויים מהקדמה מפורטת, גוף שכולל את כל שתיים עשרה הסגולות במלואן, וססמת סיום. ההשוואה הסינופטית מאפשרת, בין השאר, לגלות איזה מכתבי היד הוא המקורי יותר (או ליתר דיוק איזה מהם אינו), וראיה לכך ניתן לראות כבר בהקדמה:

P806 (ספרד, 1437)	SP171/5 (ספרד, מאה 16-17)	L10329 (תימן, מאה 18-19)
13) בהיות הלבנה מלאה בתוספת המעל הראשונה	8) <<קלא>> בהיות הלבנה בתוספת במעלה הראשונה <ונה מטלה	1) ~עור של נחש~ 2) בהיות הלבנה בתוספת במעלה ראשונה
14) אז תקח עור נחש ושורפה באש ודוק לעפר	9) אז קח עור עור של נחש ושורפה באש ודוק	3) מטלה אז קח עור נחש ושורפהו
15) ושאהו עמך בשמחה רבה ודע באמת כי יש לו	10) לעפר ותשאהו עמך בשמירה רבה ודע באמת	4) באש. זרוק אותו לעפר ותשאהו עמך
16) י"ב סגולות..	11) כי יש לו שנים עשר מעלות ותועלות רבות	5) בשמירה רבה ודע באמת כי יש לו
	12) וטובות. <<קלב>>	6) שנים עשר מעלות ותועלות רבות
		7) וטובות~

כפי שניתן לראות, מעבר להבדלים המינוריים שבין ההקדמות של שלושת כתבי היד הללו, ישנו הבדל בולט בעל משמעות. בכתבי היד SP171/5 P806 ניתנת הוראה "אז קח תקח עור עור של נחש ושורפהו ושורפה באש ודוק לעפר ודוק לעפר ודוק לעפר..." (הבדלים בהתאמה), בעוד שבכתב היד L10329 ניתנת ההוראה:

"...אז קח עור נחש ושרפהו/ באש. זרוק אותו לעפר..." ההוראה "לזרוק" את עור הנחש לעפר חסרת משמעות; סביר שמדובר פה בטעות של מחבר L10329, שהעתיק באופן שגוי את "ודוק" ל"זרוק". הטעות הזו מורה על כך שמבין השלושה, L10329 הוא הגרסה המאוחרת יותר, ושלמעשה הועתק מאחד מהשניים האחרים, או מכתב יד אחר, שהיה זה להם בנקודה זו. אחרת—במקרה בו אחד מהשניים האחרים הועתק מ-L10329—הטעות הייתה מופיעה גם בהם.

טענתי היא שכתב היד L10329 הועתק מ-SP171/5, ולא מ-P806, או ש-L10329 ו-SP171/5 הועתקו ממקור משותף. ההשוואה הסינופטית מאירה את הדמיון הרב בין שני כתבי היד הראשונים, כאשר נוסח ומבנה המתכון בשניהם כמעט זהים, פרט להבדלים שוליים ברובם, או ניתנים להסברה בקלות, כדוגמת "זרוק"/"ודוק" הנראה לעיל. נקודות דמיון משמעותיות במיוחד ניתן למצוא, למשל, בסגולה התשיעית של המתכון:

P806	SP171/5	L10329
9) התשיעית אם תרצה שיהיה לך כל אדם או עבד <<שיהיה לך עבד>> נאמן	5) התשיעית אם תרצה שיהיו לך בני	1) המעלה התשיעית אם תרצה שיהיו לך
10) קשור על בגדו מן האבק בלי ידיעתו ויהיה לך נא' נאמן כל ימיו..	6) אדם לעבוד תקשור בביגדו	2) בני אדם לעבוד קשור בבגדו מהאבק
	7) מהאבק בלא ידיעתו ויהיה לך עבד נאמן	3) בלא ידיעתו ויהיה לך עבד נאמן כל ימיו~
	8) כל ימיו:	4)

כפי שניתן לראות, הנוסח ב-L10329 וב-SP171/5 כמעט זהה לחלוטין, בעוד ש-P806 חורג ממנו במעט. הקשר הישיר בין כתב היד L10329 לבין כתב היד SP171/5 גלוי לעין; השוני, וייחודו, של P806 גלוי אף הוא, ומעורר את התהייה מנין הועתק ומה הסיבה לנקודות השוני שלו. עולה השאלה: האם מחברו של P806 עשה שימוש, בעת העתקתו את "סגולות עור הנחש", ביותר מגרסה אחת של המתכון? סביר שלא, כיוון שאין סיבה משמעותית מספיק לעשות כך, ובמתכונים עממיים, שימושיים ופרטיים מסוג זה, לא קורה הדבר בדרך כלל.

על אף שלא סביר שמדובר בהעתקה משני כתבי יד במקביל, בכל זאת ישנם P806 מאפיינים ייחודיים עליהם יש לעמוד. במקומות בהם ישנן נקודות דמיון משמעותיות במיוחד בין L10329 לבין SP171/5, במיקום המקביל P806 נמצאות נקודות יוצאות דופן אשר אינן מיושבות עם הנוסח "הרגיל" של כתבי היד מענף A; נקודות אלה הן תוספת של מחבר P806 על גבי הטקסט שאופייני לענף A.

את ההבדלים בין שני כתבי היד הראשונים לבין P806 ניתן לראות, למשל, בסגולה התשיעית שהוצגה לעיל. כעת נבחן מקרה נוסף, מהותי יותר, והוא הסגולה השישית, כפי שהיא מופיעה ב-P806 לעומת שני בני משפחתו:

P8o6	SP171/5	L1o329
<p>(15) השישית אם להתוכח עם חכם גדול או עם אדון <<?כל?>></p> <p>(16) שהוא גדול ממך בחכמה ובעת הויכוח שים</p> <p>(17) מעט מהאבק תחת לשונך {ב} דע כי תתוכח בכל</p> <p>דבר ולא ינצחוך וזה בדוק..</p>	<p>השישית אם רצית להתוכח</p> <p>(11) עם חכם גדול ממך בחכמה</p> <p>(12) ובדעת להרויח שים מעט מהאבק תחת</p> <p>(13) לשונך דע כי תנצח כל דבר ולא ינצחוך:</p> <p>(14)</p>	<p>(12) המעלה השישית אם רצית להתוכח</p> <p>(13) עם חכם גדול ממך בחכמה ודעת</p> <p>(14) שים מעט מהאבק תחת לשונך דע כי</p> <p>(15) ישכח על כל דבר ולא ינצחוך~</p>

כפי שניתן לראות, הנוסח בשני כתבי היד הראשונים זהה, אך הנוסח בכתב היד P8o6 שונה מבחינת התוכן— ולא רק מבחינת מבנה או ניסוח. משום כך, את נקודות השוני והייחוד של P8o6 חיפשתי בשאר כתבי היד של משפחת "כמוץ יסוער מגורן", מתוך סברה שהמחבר הוסיף אל טקסט בנוסח ענף A היבטים אשר אופייניים לענף B. אמנם הסגולה שמופיעה בשלושת כתבי היד של ענף A היא אותה סגולה ובעלת אותו תוכן כללי, אך ישנן נקודות שוני בולטות, כאשר אחת מהן היא התוספת של P8o6 בסוף הסגולה: "...ולא ינצחוך וזה בדוק". תוספת זו אינה מופיעה בשני כתבי היד האחרים בענף A, אולם היא כן מופיעה בכל אחד מכתבי היד של ענף B של משפחת "כמוץ יסוער מגורן"—ולמעשה אינה מופיעה באף כתב יד אחר מלבדם. תוספת מסוג זה, בה המחבר מאמת את הסגולה וטוען שהיא פועלת, הוא עניין נפוץ ושגור בעולם המאגיה והרפואה העממית. אולם התוספת מופיעה באותו נוסח ("בדוק"/"וזה בדוק") באותו מיקום, ולא באף סגולה אחרת, בכל אחד מכתבי היד של ענף B ובכתב היד P8o6. עובדה זו, בצירוף עם העובדה שתוספת זו אינה מופיעה באף כתב יד אחר מלבדם, יוצרת קשר בין כתב היד P8o6 וכתבי היד של ענף B, ומתבקש להשוות ביניהם.

על כן, יש לבחון את הסגולה השישית כפי שהיא מופיעה בכתב יד מענף A, בכתב יד מענף B, ובכתב היד P8o6:

L1o234	P8o6	L1o329
<p>3. ו אם תרצה להתוכח עם אדם גדול</p> <p>4. ממך תנצחהו אם תשים תחת</p> <p>5. לשונך מעט מזה האבק בדוק.</p>	<p>(18) השישית אם להתוכח עם חכם גדול או עם אדון <<?כל?>></p> <p>(19) שהוא גדול ממך בחכמה ובעת הויכוח שים</p> <p>(20) מעט מהאבק תחת לשונך {ב} דע כי תתוכח בכל</p> <p>דבר ולא ינצחוך וזה בדוק..</p>	<p>(16) המעלה השישית אם רצית להתוכח</p> <p>(17) עם חכם גדול ממך בחכמה ודעת</p> <p>(18) שים מעט מהאבק תחת לשונך דע כי</p> <p>(19) ישכח על כל דבר ולא ינצחוך~</p>

כפי שניתן לראות, אמנם הנוסח בL10329 ובP806 שונה, אך החריג יותר הוא דווקא כתב היד L10234, ולמעשה P806 שונה מכתבי היד של ענף B באותה מידה שהינו שונה מכתבי היד של ענף A, אם לא יותר. ניתן לראות זאת בטבלה הסינופטית המשווה ביניהם.

העובדה שבכל אחד מכתבי היד (P806 וכתבי ענף B) מופיעה המילה "בדוק" אינה אינדיקציה מספקת להנחה שהועתקה הגרסה של P806 מאחד מכתבי היד של ענף B, או שגרסת P806 מאחדת בין אחד מהם לבין טקסט בענף A. ובכל זאת, אין ספק שישנם מאפיינים של ענפי A ו B אשר חופפים בכתב היד P806, והשאלה מדוע נותרת בעינה. כעת יש לשוב אל הטקסט הלטיני; ייתכן וכתב היד P806 הוא כתב היד העברי הראשון ממשפחת "כמוץ יסוער מגורן". כלומר, P806 הוא התרגום העברי לטקסט הלטיני של יוהנס פאולינוס ובו קרתה שגיאת הציטוטים. מאוחר יותר, התפצלו ממנו שני הענפים.

על מנת לבדוק זאת, יש לבחון את הטקסט הלטיני ביחס לכתב היד P806. ראשית נביט בסגולה השישית המדוברת:

<p>Sextum est utile et efficax experimentum quod si aliquis expertus est in aliqua scientia et de eadem voluerit disputare, ponat in hora disputacionis modicum sub lingua sua et nunquam ab aliquo poterit superari disputando et hoc ego Johannes Paulinus multociens sum expertus.</p>	<p>The sixth is a useful and effective experiment if you have to debate someone who is an expert in some science: when the time for the debate comes, put a little of the powder under your tongue and no one will be able to get the upper hand over you. And I, Johannes Paulinus, have proven this many times.</p>	<p>1. השישית אם להתוכח עם חכם גדול או עם אדון <<?כל?>> 2. שהוא גדול ממך בחכמה ובעת הויכוח שים 3. מעט מהאבק תחת לשונך {ב} דע כי תתוכח בכל דבר ולא ינצחוך וזה בדוק..</p>
---	---	---

כפי שניתן לראות, P806 נראה כמו תרגום ישיר של הטקסט הלטיני לעברית. אמנם שמט את התיאור של הסגולה כשימושית ואת שמו של יוהנס פאולינוס, אך התוכן נשמר. למעשה, לאורך המתכון כולו ניתן לראות שתוכן כתב היד P806 כמעט זהה לתוכן של הטקסט הלטיני, במיוחד בפרטים הקטנים, כמו התוספת של "בדוק" לטקסט של P806, שמופיעה ככל הנראה כתוצאה מעדותו של פאולינוס בטקסט שלו הלטיני. דוגמה נוספת דומה ניתן לראות בהוראות לשריפת עור הנחש, בפתחה למתכון:

<p>Sextum est utile et efficax experimentum quod si aliquis expertus est in aliqua scientia et de eadem voluerit disputare, ponat in hora disputacionis</p>	<p>Now, when the moon is rising in the first defree of Aries, grind up snake skins that have been burnt in a fire, pulverize them, and carry this with you</p>	<p>1. בהיות הלבנה מלאה בתוספת המעל הראשנה 2. אז תקח עור נחש ושורפה באש ודוק לעפר 3. ושאהו עמך בשמחה רבה ודע באמת כי כי יש לו</p>
---	--	--

modicum sub lingua sua et dilligently.
 nunquam ab aliquo poterit
 superari disputando et hoc ego
 Johannes Paulinus multociens
 sum expertus.

בהתחשב בעובדה שהשניים קרובים זמנית ותרבותית, ובידיעה ששגיאת הציטוטים המאפיינת את משפחת "כמוץ יסוער מגורן" חייבת הייתה להיווצר בתהליך תרגום משובש מלטינית סביר להניח שP806 הוא כתב היד הראשון במשפחת "כמוץ יסוער מגורן", ושהוא שתורגם לעברית מהטקסט הלטיני של יוהנס פאולינוס. אמנם הוציא המחבר של P806 את ההקדמה של יוהנס פאולינוס מהמתכון (הדבר הגיוני, שכן המתכון אמור להיות שימוש פרקטי בעבורו וההקדמה מיותרת), אמנם הוסיף ונטל מדי פעם מילים לטקסט של פאולינוס ומתוכו, אולם התוכן, המבנה ואף פרטים קטנים קציטוטים, נשמרו. מבין שמונת כתבי היד, P806 הוא כתב היד הקרוב ביותר לתרגום המקורי מלטינית לעברית, אשר ממנו התפצלו שני ענפים. כאמור, SP171\5 בענף A הוא הראשוני יותר, כך שניתן לדעת שהוא הראשון אשר הועתק מP806, ולאחר מכן הועתק מL10329 SP171\5. באשר לכתבי היד אשר מרכיבים את ענף B, בדקויותיהם ניגע בהמשך.

אחד המקומות בהם התפצלו דרכם של ענפים A ו B בעת ההעתקה מP806 מופיע אף הוא בסגולה השישית. בכתב היד P806, אשר ככל הנראה הינו תרגום של הטקסט הלטיני, נכתב: "...אם להתוכח עם חכם גדול או אדון <<?כל?>> שהוא גדול ממך בחכמה ובעת הויכוח שים מעט..." בכתבי היד L10329 SP171\5, לעומת זה, נכתב: "...אם רצית להתוכח עם חכם גדול ממך בחכמה ודעתו בדעת שים מעט...". לדעתי, המשפט כפי שהוא מופיע בP806 הוא המקורי והנכון, וכאשר הועתק כתב יד אחר ממנו—SP171\5—המחבר קרא את "ובעת" בתור "ודעת". משום שעשה את הטעות הזאת, צריך היה להשמיט את המילה "ויכוח", שכן אין היא הגיונית ללא המילה "ובעת" שתקדים פניה. כך גם השתרבה הטעות אל תוך כתב היד L10329, אך לא אל תוך ענף B, כיוון שענף B מורכב מהעתקה שונה של P806.

כתב היד P806 נחתם כך:

10. וזה האבק יהיה שמור אצלך ויקר ואל תקטן

11. לרוב מעלתו כי הוא מסגולת המלאכים באמת..

זוהי תוספת של P806 אשר אינה מופיעה בטקסט הלטיני, אולם היא כן מופיעה בכל אחד מכתבי היד המרכיבים את משפחת "כמוץ יסוער מגורן", בוריאציות שונות. בענף A היא מופיעה כך: " וזה האבק הנזכ' שמור אצלך ויקר לך ואל יקטן בעיניך לרוב מעלותיו כי הם מסגולות המלכים באמת וזה האבק יהיה שמורה אצלך ויקרה לך ואל יקטן בעיניך לרוב מעלותיו כי היא מסגולת המלכים באמת". מדובר בהעתקה ישירה וכמעט זהה של הדברים, להוציא את השגיאות הלשוניות האופייניות לSP171\5, אלא שה"מלאכים" מתחלפים ל"מלכים". לו הייתה אינדיקציה לכך שהמתכון הועבר ושכתבי היד לא הועתקו כתב אל כתב, לא היה ספק

שמדובר בחריגה חסרת-משמעות. הרי, בהגיתן שתי המילים הללו אינן נשמעות שונות זו מזולתה, וקל וחומר שבאוזני אדם שאינו דובר עברית באופן מלא, ההבדל לא יישמע ולא יבוא לידי ביטוי בטקסט. ברם, מאוד ברור מהטקסט שהעברה בין הכתבים התבצעה על פי קריאה. אם כן, ישנן שתי אפשרויות: או שמדובר בכל זאת בטעות חסרת משמעות, ושמחבר SP171\5, בעת העתקתו מP806, פספס את האלף, כך שמלאכים הפכו למלכים, או שמדובר בשינוי מכוון. אולי מחבר SP171\5 רצה להרחיק את המתכון מהעולם של השמימי, האלוהי, הדתי—ובמקום זאת רצה לתת למתכון גוון רציונלי וששייך לעולם הארצי-הפוליטי-החברתי, על כן השתמש במילה מלכים.⁴⁰ (על ביטוייה של סיסמה זו בכתבי היד אשר מרכיבים את ענף B ידובר בהמשך.) סיסמת "סגולת המלכים" מופיעה גם בכתב יד אחד אחר, נוסף על אלה ממשפחת "כמוץ יסוער מגורן", והוא M228 ב'.

M228 ב' כתוב בצורה אשר תואמת כמעט-לגמרי את כתבי היד מענף A. ברם, הציטוט "כמוץ יסוער מגורן" אינו מופיע בו. במקום זאת, הסגולה העשירית מופיעה כך:

22. ה' אם יהיה מלך ושר שיהיה ירא מסם המות או מכל דבר ארס שים מהאבק
23. בקערת עץ ושימה על שלחן המלך. מיד יתפזר האבק מעצמו אם יש
24. בשלחן סם ממית.

הטקסט כולו של M228 ב' מזכיר ותואם לנוסח שאופייני לענף A, אך כאן הוא משמיט מרכיב חשוב ומהותי בזהותם של כתבי היד במשפחה זו, הלא הוא הציטוט. על אף עובדה זו, אני סבורה שמקור ההעתקה של כתב יד זה הוא בכל זאת מענף A. מעבר לכך, לדעתי M228 ב' הועתק דווקא מLI0239\SP171\5, ולא מP806 המקורי (בטקסט מופיע "מלכים" ולא מלאכים), וכן "בחכמה ובדעת" במקום "בחכמה ובעת").

אני סבורה שאת הציטוט לא כתב המחבר בעת העתקתו, כיוון שלא הבין אותו. ייתכן שהעברית שלו, ובקיאותו במקרא, לא מפותחות, ואולי חשב שהוא לא קורא נכון את המילים הכתובות. M228 ב' שומר עדיין על התוכן של הסגולה: האבק עדיין מתפזר, רק שאינו עטור בהפניה מקראית.

ענף B:

ענף B מורכב מכתבי היד: SP78, LI0234 ו-J83652. אלו הם שלושת כתבי היד הקראיים בעבודה זו,⁴¹ אשר הם מהמאה ה-18-19. כיוון שהינם מאוחרים, ונוסחים דומים לשלהם מופיעים בכתבי יד מוקדמים יותר (ליתר דיוק, בכתבי היד של ענף A), ניתן להגיד שענף B הוא הענף בעל הגרסות המאוחרות יותר של מתכון סגולות עור הנחש במשפחת "כמוץ יסוער מגורן" ושמקור הטעות המאפיינת את המשפחה אינה בכתבי היד המרכיבים אותו. למעשה, כבר ראינו שההנחה הסבירה ביותר היא שכתב היד P806 הוא הקרוב ביותר לתרגום המקורי של "כמוץ יסוער מגורן"

⁴⁰ למקרה נוסף רלוונטי לתחלופת "מלכים\מלאכים" ראו: Mesler, "The Three Magi and Other Christian Motifs", pp. 170-171.

⁴¹ על אף שלא מופיע המידע הזה בקטלוג הספרייה הלאומית בהקשר 10234, ניתן להסיק זאת מפני שהנוסח והכתיבה דומים.

ההקדמה למתכון מופיעה בכתבי היד של ענף B כדלקמן:

J83652	L10234	SP78
	<p>20. ויש בעור הנחש סגולות רבות~</p> <p>21. נכתבות בספרי</p> <p>22. המנסים הם ענינים נפלאים</p> <p>23. לשמעם כל שכן לעשותם...</p> <p style="text-align: right;">עמוד ב2:</p> <p>1. אמרו אם תקח עור נחש שלם בהיות הלבנה בתוספת במעלה הראשונה במזל</p> <p>2. הלבנה בתוספת במעלה הראשונה במזל טלה ושרפהו אז בקדרת נחושת</p> <p>3. קלל ופיה מכוסה היטב ושימה בתוך תנור</p> <p>4. קלל ופיה מכוסה היטב ושימה בתוך תנור</p> <p>5. ואחר תשחקנו עד לעפר שאהו עמך</p> <p>21) בשמירה כי תועלותיו הם יב ואלו הם</p>	<p>20) ס' רפואות</p> <p>21) בספרי החכמי' המנסי' הם נפלאי' ל=משערנ?ט?</p> <p>22) לעשותם</p> <p>23) יאמרו אם תקח עור נחש שלם בהיות ד'</p> <p>24) הלבנה בתוספת במעלה ראשונה במזל טלה</p> <p>25) ושרפהו אז בקדרת נחשת קלל ופיו מכוסה היטב ד'</p> <p>26) ושימה בתוך תנור ואח?ר תשקחנו עד לעפר שאהו</p> <p>27) עמך בשמירה. כי תועלותיו הם י"ב ואלו הם...</p>
<p>22) 200 אם תקח עור נחש בהיות הלבנה בתוספת במעלה הראשונה במזל</p> <p>23) 24) טלה ושרפהו אז בקדרה נחשת קלל ופיה</p> <p>25) 25) מכוסה היטב ושימה בתוך תנור בוער</p> <p>26) 26) ואחר תשחקהו לעפר ותשאהו עמך כי</p> <p>27) 27) תועלותיו הן רבות ואלו הן.</p>		

עניין שניכר כבר מפתחת המתכון, הוא הזהות בין SP78 לL10234. כפי שניתן לראות בטבלה, על אף שקיים דמיון רב בין כל שלושת כתבי היד, SP78 לL10234 הם בעלי נוסח כמעט-זהה. שלא כמו J83652, הם פותחים בהקדמה לפיה סגולות עור הנחש מגיעות מ"ספרי המנסים" ושיש בהן ענינים "נפלאים לשמעם, כל שכן לעשותם". הגרסה של פתיחה זו משובשת במעט בSP78, אם כי היא ייחודית להם ואינה מופיעה באף כתב יד אחר, כך שהקשר האדוק ביניהם נטול-ספק. ההקדמה חסרה בJ83652, אולי כיוון שהמחבר ראה לנכון להסירה, ואולי כיוון שהעתיק ממקור בו לא הופיעה. ייתכן שאחד מכתבי היד SP78 לL10234 הוא הראשון בו מופיעה ההקדמה הזו, ושהוא וכתב היד J83652 העתיקו מאותו מקור רק שהראשון הוסיף את ההקדמה, והשלישי הנותר הועתק כולו מהראשון.

מבחינה לשונית, ניכר שמחברו של כתב היד J83652 הוא בעל העברית הטובה ביותר מבין השלושה, בעוד שSP78 הוא בעל העברית הכי פחות טובה. ניתן לראות זאת בהבדלים בסיסיים כמו התאמה בין נושא לנשוא במשפט, כפי שבולט כאן: "...כי תועלותיו הם י"ב ואלו הם..." \ "...כי תועלותיו הם יב ואלו הם..." \ "...כי תועלותיו הן רבות ואלו הן". SP78 לL10234 מייחסים ל"תועלות" את המילה "הם" השגויה בעוד שJ83652

מייחס לה את "הן" הנכונה. במיקום אחר, לעומת זה, J83652 הוא כתב היד היחיד בעל העברית הקלוקלת, כאשר נכתב: "...ושרפהו אז בקדרת נחשת קלל ופיו מכוסה היטב..." ו"..."ושרפהו אז בקדרת נחשת קלל ופיה מכוסה היטב..."

סביר להניח שכתב היד בעל העברית הטובה יותר הוא כתב היד המוקדם יותר, שכן טעויות העתקה סביר יותר שיקרו מאשר "תיקוני העתקה", כלומר מקרה בו מחבר כתב יד מזהה שגיאה עברית ומתקן אותה. אולם לא קיימת בכתבי היד שמרכיבים את ענף B אינדיקציה מספיק משמעותית להורות על הכרונולוגיה של שלושת כתבי היד הללו בינם לבין עצמם; ניתן רק לומר שזהו הענף המאוחר יותר מבין השניים, ושסביר שהגרסה שמופיעה בJ83652 היא המוקדמת יותר; היא הגרסה שהועתקה מP806.

נוסף על שני הענפים המרכיבים את משפחת "כמוץ יסוער מגורן", ישנם שני כתב יד שגם בהם מופיע הציטוט התנכי "כמוץ יסוער מגורן", רק שאינם מזוהים עם הנוסח של אף אחד מענפי המשפחה באופן מלא; אלה הם כתבי היד NY1721 וNY1856, ולכל אחד מהם אופן חיבור ייחודי.

NY1721

כתב היד NY1721, לטענתי, אינו חיבור שהתבצע בהעתקה ישירה של טקסט אל טקסט, אלא נכתב באמצעות זכרונו של המחבר. ניתן לראות, לאורך המתכון, נקודות בהן הסגולות והביטויים שנכתבים הם דומים לנוסח אשר שמופיע בכתבים הסטנדרטיים של משפחת "כמוץ יסוער מגורן", אך אינם מיושבים עמו ודומים לו לחלוטין. ראשית, מבחינת מבנה, לטקסט אחת עשרה סגולות בלבד, ובאשר לדוגמה תכנית מובהקת יותר, נבחן את סגולתו הרביעית של כתב היד NY1721:

8. ד' תקח ממנו מעט תחת דלתיך בשעה שאתה הולך אצל

9. המלך תצליח דרכיך ותמצא חן וחסר לפניו.

סגולה זו אינה מקבילה לחלוטין לאף סגולה סטנדרטית של מתכון סגולות עור הנחש; היא דומה לכמה מהן. כלומר, כפי שנראה, הסגולה הרביעית של המתכון בכתב היד NY1721 נכתבה מתוך זכרונו של המחבר את המתכון בצורה כללית, או אולי מתוך רישומים כלליים ששרבט לעצמו. ניתן לומר בוודאות שלא מדובר בתרגום נפרד, שכן בכל זאת מופיע בNY1721 אותו ציטוט המאפיין את המשפחה הזו, שתורגמה מלטינית לעברית.

סברה זו, שכתב היד J83652 חובר באמצעות הזיכרון, מסבירה מדוע כתב היד NY1721 אינו מתאים לגמרי לאף אחד מענפי המשפחה. מעבר לכך, היא מסבירה גם מדוע, בהמשך, המאפיינים של משפחת "כמוץ יסוער מגורן" משתבשים. הסגולה העשירית של NY1721 אינה הסגולה העשירית אלא התשיעית, בשל השמטתו של המחבר את אחת הסגולות בזמן חיבור כתב היד. היא מופיעה כך:

17. ט' אם יהיה לך או שר או שום אדם שיירא

18. מסם המות או מכל דבר ע שים מן האבק בקערת עץ

19. או מתכת ושים אותה על השלחן בעוד? שהוא על השולחן אם
20. יראה את הסם או כל דבר רע על השלחן מיד יתפורר
21. האבק כמוץ לפני גורן.

כפי שניתן לראות, הציטוט "כמוץ יסוער מגורן" משתבש כאן והופך להיות "כמוץ לפני גורן". עובדה זו מעידה ראשית על כך שבשום אופן NY172I אינו כתב היד העברי המקורי בו מופיע שגיאת הציטוטים. שכן, לו היה מזהה מחברה NY172I את הציטוט התנכי, היה מצטט אותו כראוי, ואפילו אם לאו, הציטוט כפי שהוא בNY172I היה מופיע גם בכתבי יד נוספים. מעבר לכך, העובדה מספקת ראייה לכך שבמידה מסוימת, NY172I חובר מתוך זכרונו של המחבר את המתכון ומתוך היכרותו עמו ממקורות אחרים ובמעוד מועד. הוא לא זכר את המילה "יסוער" ולא העתיק באופן ישיר מטקסט אחר כך שיכול היה להיתלות במילותיו של אחר. אמנם לא סביר שהטקסט חובר בלי שום כתב יד אחר לעזר, שכן הניסוח, למשל בסגולה בה מופיע הציטוט, דומה מאוד בין NY172I לשאר כתבי היד, אך הטקסט כנראה שימש ככלי עזר ותו לא.

NY172I נחתם כך:

10. שלא יוסיף חולי וזה האבק יהיה שמור אצל ידיך ואל-
11. יקשה בעיניך כי הוא מסוגל למלכים.

אף כאן ניתן לראות שחוסר ההתאמה בין הסיסמה הנורמטיבית "מסגולות המלכים\מלאכים" לבין "מסוגל למלכים" המופיע פה, יכול לשמש ראייה לכך שהמחבר כותב מתוך זיכרון פחות או יותר מדויק של הפירוט במתכון.

NY1856

בכתב יד זה, ניכר מהטקסט שהמחבר מעתיק בצורה מאוד מכנית שאינה מבוססת על הבנה עמוקה את השפה והתוכן. דבר זה בא לידי ביטוי בטעויות העתקה ושגיאות כתיב מכל מיני סוגים אך הדוגמה המובהקת ביותר לכך היא לקראת סוף המתכון, בסגולה העשירית. גם כאן נמצא הציטוט מהושע י"ג 3, באותו מיקום כמו בשאר כתבי היד מהמשפחה:

30. י אם מלך או שר וירא מסם הוא-או
31. מדבר ארס ושים מן האבק בקערה של חרס או
32. של מתכת על השולחן ואם יבא על השולחן סם מיד יתסור?
33. כמוץ מן האבק הוא מעצמו-מעצמו כמו יסוער מגורן

כפי שניתן לראות, אמנם מופיע הציטוט המאפיין את המשפחה, אך בצורה משובשת; הוא מפורק ומתערבב עם הסגולה המסורבלת באופן לא לגמרי ברור. שיבוש הציטוט מורה על חוסר הבנתו של המחבר את הציטוט, וכך גם חוסר זיהויו אותו מהתנ"ך. למעשה, הנוסח של הסגולה העשירית, ושל המתכון כולו כפי שהוא מופיע בNY1856, השתבש בעת העתקתו של המחבר את הטקסט מכתב יד אחר במשפחת "כמוץ יסוער מגורן". על אף שלא ניתן לשחזר לאיזה מן הענפים גרסתו המשובשת של NY1856 קשורה יותר, ניתן בכל זאת לומר

בוודאות שהיא המאוחרת ביותר מבין כתבי היד במשפחת "כמוץ יסוער מגורן"; אף כתב יד במשפחה לא הועתק ממנה, אחרת היו השיבושים מופיעים בכתבי יד נוספים. מעבר לכך, מדובר בכתב היד המאוחר ביותר זמנית-היסטורית, כך שהגיוני שהוא הגרסה המאוחרת ביותר במשפחת "כמוץ יסוער מגורן".

יוצאי דופן

ישנם מספר כתבי יד שאינם נכנסים תחת הקטגוריות של התרגומים המתוארים לעיל. חלק חשוב בתופעה זו הוא העובדה שמתכון "סגולות עור הנחש" היה, כאמור, מתכון נפוץ, מוכר ופופולרי בתרבויות שונות במהלך ימי הביניים. זה גרם לכך שכמה מכתבי היד חוברו על ידי אנשים שהכירו את המתכון ממקורות שונים, ומפה-לאוזן, או שהכירו המון מתכונים מאוד דומים. בעת חיבורם את הגרסות השונות של המתכון, היכרותם עם הטקסט השפיעה על תוכנו וניתן לראות את ביטויה בבירור בנוסחים של כתבי היד. פעמים רבות לא ניתן לקבוע בביטחון מאיזה טקסט הועתק כתב יד עברי, כיוון שלא דווקא קיים אחד, או שהוא השתבש מאוד דרך עיבודו של המחבר אותו. בחלק זה של הפרק, אסקור שני מקרים מרכזיים בהם תופעה דומה.

Li2362 א' 42

הסיבה שכתב יד זה נכנס לניתוחי ולעבודתי הוא שמופיעים בו היבטים אשר קשרם למתכון "סגולות עור הנחש" בלתי ניתן לערעור. עם זאת, נקודות השוני שלו ביחס למתכון בלתי ניתנות לערעור באותה המידה. בעת בחינה מעמיקה של כתב יד זה, מתגלה שהדמיון בינו לבין המתכון קלוש, ושלא שייך הוא לאף אחד מהתרגומים שנעשו למתכון "סגולות עור הנחש", כיוון שאופן החיבור שלו לא קשור אליהם. מבנה המתכון שונה לגמרי, תוכנו ונוסחו שונים גם הם שונים לרוב, אלא שפרקטיקת הכישוף והסגולות דומות בצורה כללית.

לטענתי, Li2362 א' נוצר מחיבור של שלושה חלקי טקסט שהסתובבו בתקופה זו באירופה, על ידי מחבר שהכיר את מתכון "סגולות עור הנחש" והכניס לטקסט אלמנטים ממנו. לחלק הראשון של המתכון המופיע בLi2362 א', שהוא ההקדמה (עמוד 36א, שורות 2-6), נקרא A. לשני, שהוא הסגולה הראשונה (עמ' 36א, שורות 7-8), נקרא B. לחלק השלישי, שהוא פירוט יתר הסגולות (עמ' 36א, שורות 9-17), נקרא C. אני טוענת שLi2362 א' נוצר מחיבור של שלושת החלקים הללו לכדי מתכון אחד, כלומר שבמקור לא היו חלק מאותו טקסט.

מבחינת סדר כרונולוגי, אני טוענת שחלק C הוא הראשוני, על גביו התווספה ההקדמה A, ולבסוף חלק B הוכנס אל הטקסט על ידי אלישע בר-גד. חלק B ידובר בהמשך ולעת עתה נתעלם מקיומו ונדון אך ורק בחיבורם של חלקים A ו-C. נתחיל מחלק A:

2. עור קלף הנחש אם תשרפנו בחדש מרצו בהיות
3. הלבנה במעלה ראשונה יש לעפר זה סגולות מעולו'
4. יפות וצרופות נוטפות מר עובר ואסור ללמדם
5. לאיש אשר לא מבני ישראל הוא לכן יהי לך לבדך ואין
6. לזרים איתך~

⁴² ראו נספח ב' V, 55.

ישנם שני שיבוצים מהתנ"ך בקטע A. הראשון הוא "נוטפות מר עובר" אשר מקורו בשיר השירים ה' 5, והשני הוא "יהי לך לבדך ואין לזרים איתך" אשר מקורו במשלי ה' 17. A הוא יהודי באופן מובהק, ויתרה מזו—באופן בלעדי. עצם ההימצאות של הציטוטים התנכיים בכתב היד "מייחידים" אותו, אך המחבר לא מסתפק בכך: הוא רוצה שהמתכון יהיה מיועד אך ורק ליהודים, ועל כן הכניס את המשפט "ואסור ללמדם/ לאיש אשר לא מבני ישראל" (א, 4-5), וכן ראה לנכון להכניס דווקא את הציטוט "יהי לך לבדך ואין/ לזרים איתך" (א, 5-6). כמובן, אנו יודעים שמקור המתכון אינו בעברית ואינו בקהילה יהודית. הוא לא נכתב במטרה להיות מיועד ליהודים (וודאי שלא רק ליהודים), כך שהאקסקלוסיביות הזו היא בהכרח תוספת של סופר עברי באחד ממקרי התרגום. הסיסמה אשר מופיעה ב A, "עור קלף הנחש אם תשרפנו בחדש מרצו בהיותו הלבנה במעלה ראשונה..." היא סטנדרטית למתכון זה, אם כי ההמשך שלו כבר חורג לגמרי מהנוסח הרגיל, גם בשל שני הציטוטים התנכיים שמופיעים בו וייחודים ל L12362 א', וגם בשל העובדה שלא מוזכר דבר על שתיים עשרה סגולות, ואכן מופיעות רק ארבע בהמשך הטקסט.

כעת נבחין בייחודו של חלק C. למעשה, C באופן עצמאי יוצא דופן; לא נמצא אף כתב "סגולות עור הנחש" עברי אחר שדומה לו. לא מופיעות בו שתיים עשרה סגולות, הטקסט לא מתיימר להציג שתיים עשרה סגולות, וארבע הסגולות שכן מופיעות בו משונות בפני עצמן:

9. אם תשאנו אתך בעור חתול שחור נגד לבך לא
10. תירא מן המזיקין כלל.
11. אם חו יתנו לאדם סם המות ותכף ישתה מזה
12. העפר תוך יין או חומץ לבן לא יאונה אליו רעה
13. אם ינשך אדם מכלב שוטה ויקח משער אותו כלב
14. וישרפהו ויערב האפר הוא עם עפר הנחש
15. הנשרף וישימה על המכה שלשה פעם'
16. ביום אחד היינו מד' שעות
17. לד' שעות נרפא.

כמה מהמרכיבים הסטנדרטיים של סגולות עור הנחש (כפי שהם בטקסט הלטיני ובמרבית מכתבי היד העבריים) אמנם מופיעים כאן, אך הם מתערבבים אחד בשני ומשובשים עד כדי חוסר-היכר. הסגולה השנייה, בשורות 9-10, מפרטת שאם ישים אדם את אפר הנחש יחד עם עור חתול שחור נגד לבו, לא יירא מן "המזיקין" כלל. סגולה זו מזכירה סגולה סטנדרטית לפיה אם ישים אדם מאפר הנחש על ראשו לא ייפגע מאויבים. אולם, עניין החתול השחור והשמת עורו יחד עם אפר הנחש כנגד הלב הוא קונספט חדש לגמרי. הסגולה השלישית של L12362 א', בשורות 11-12, מפרטת שאם חושש אדם פן הרעילו אותו במאכליו, עליו לשתות את האפר יחד עם יין או חומץ לבן, ו"לא יאונה אליו רעה". שוב, סגולה זו, וליתר דיוק "סם המות" בה, מזכירה סגולה בנוסח הרגיל של המתכון (בד"כ העשירית), אך רק בקושי. לפי הנוסח הרגיל, אם אדם חושש פן יש רעל במאכליו עליו לשים את האפר בקערת עץ או מתכת על גבי השולחן. אם אכן יש רעל על השולחן—יתפזר האפר ויתעופף מהקערה. נקודת הדמיון היחידה בין הסגולה העשירית הסטנדרטית לזו השלישית של L12362

א' היא ההזכרה של "סם המות", שכן בLi2362 א' מדובר במקרה בו אדם כבר שנה ממה שייתכן והוא רעל, ועל מנת להירפא ממנו עליו לשתות את האפר עם יין או חומץ. על פי הסגולה הרביעית של Li2362 א', אם אדם ננשך מכלב שוטה, עליו לשרוף את שערו של אותו הכלב, לערב אפרו עם אפר הנחש, להניח על המכה והיא תירפא תוך מספר שעות. גם כאן הסגולה של Li2362 א' מזכירה סגולה סטנדרטית (הראשונה בד"כ), לפיה אם אדם נפצע בראשו עליו להניח את אפר הנחש על ראשו ותוך מספר ימים יירפא. אולם כאן בLi2362 א' מדובר במקרה בו אדם ננשך מכלב שוטה, ועל מנת להירפא עליו לערבב גם את אפר שערו של הכלב יחד עם אפר הנחש. צריכה מגופו של כלב שוטה לאחר שננשך אדם על ידו אינו רעיון חדש. אופן הריפוי הזה היה שגור ומצוי במהלך ימי הביניים גם בקרב הקהילות היהודיות, ואף הרמב"ם מתייחס אל העניין.⁴³

לאחר בחינה של הטקסט, מתגלות שלוש אופציות באשר לאופן חיבורו של Li2362 א', בהתחשב בעובדה שהוא הייחודי ביותר מבין כתבי היד. הראשונה מתייחסת לכתב היד כגוף אחד ואחיד אשר היה קיים מלכתחילה בשלמותו: כתב יד זה הוא בסך הכול תרגום או העתקה של מתכון "סגולות עור הנחש" בנוסח אחר אשר אין לי גישה אליו, מפני שהוא גרסה אחרת של לטינית אולי, או מפני שנכתב בשפה אירופאית אחרת. אופציה זו אינה סבירה משתי סיבות עיקריות. ראשית, נראה בעיני ברור שישנו מעבר משמעותי בין חלק A לC. B מופיעים שני ציטוטים מהתנ"ך, הפנייה לקהילה היהודית, והסיסמה הרגילה של ההקדמה למתכון סגולות עור הנחש. B לעומת זה, כבר אין ציטוטים או הפניות יהודיים ונקודות הדמיון בין הסגולות שמופיעות בו לבין הנוסח הסטנדרטי של המתכון קלושות וכמעט מתבטלות לנוכח הפערים המשמעותיים ביניהם. זה מביא אותי לסיבה השנייה אשר בגללה אופציה זו אינה סבירה: הסגולות עצמן בקושי מזכירות את מתכון סגולות עור הנחש, מבחינת תוכן ומבנה, ועל כן לא נראה בעיני סביר שהטקסט הזה חובר בתור המתכון כפי שהוא מופיע בLi2362 א'.

אם כן, A וC לא נוצרו יחד אלא חוברו אחד לשני. כעת מבקשת אני לטעון גם שC הוא הטקסט הראשוני יותר ושאליו צורף חלק A, מפני שחלק C הוא הבשר של הטקסט, הסגולות עצמן, ואילו A הוא רק הקדמה. סביר יותר שתצורף הקדמה אל תוכן מאשר האפשרות ההפוכה. ובכן, בהנחת שתי ההנחות הללו, נותרות שתי אופציות לדרך התצורה של Li2362 א'. אופציה אחת היא שC חובר כפי שהוא מופיע בLi2362 א', בתור וריאציה או תוצר של השראה ממתכון סגולות עור הנחש, ולאחר מכן מאגיקן עברי שהכיר כבר את מתכון סגולות עור הנחש בוריאציה אחרת (ומשם שאב את הסיסמה "עור קלף הנחש אם תשרפנו בחדש מרצו וכו') הוסיף אל חלק C את ההקדמה A, ושם הוסיף גם ציטוטים תנכיים על מנת להנגיש את המתכון לבני קהילתו. אופציה זו אף היא נראית בעיני פחות סבירה, מפני שכאמור, חלק C בקושי מזכיר את מתכון סגולות עור הנחש המקורי, והקשרים התכניים ביניהם כמעט מקריים, כך שלא סביר שחובר בתור המתכון במקור.

כעת משבוטלה כל אופציה אחרת, נותרה התיאוריה על פיה חלק C היה קיים במקור נטול המרכיבים שקושרים אותו למתכון סגולות עור הנחש. אם נוציא ממנו את המרכיבים "הנחשיים", מתקבל מתכון

⁴³ משנה יומא ח ו.

קוהרנטי ו"הגיוני" באותה מידה, ולטענתי מחבר A מצא את C שהזכיר לו את מתכון סגולות עור הנחש. את המתכון מחבר A הכיר כבר ממקור אחר, וכך גם יכול היה להכניס את סיסמת "עור קלף הנחש אם תשרפנו בחדש מרצו" וכו'. מחבר A צירף לC את ההקדמה, ושילב בתוך C מרכיבים ממתכון סגולות עור הנחש אשר מפנים לאפר עור הנחש, בתהליך דומה לזה:

<p>9. אם תשאנו אתך בעור חתול שחור נגד לבך לא</p> <p>10. תירא מן המזיקין כלל.</p> <p>11. אם חו יתנו לאדם סם המות ותכף ישתה מזה</p> <p>12. העפר תוך יין או חומץ לבן לא יאונה אליו רעה</p> <p>13. אם ינשך אדם מכלב שוטה ויקח משער אותו כלב</p> <p>14. וישרפהו ויערב האפר הוא עם עפר הנחש</p> <p>15. הנשרף וישימה על המכה שלשה פעמ'</p> <p>16. ביום אחד היינו מד' שעות</p> <p>17. לד' שעות נרפא.</p>	<p>9. אם תשא אתך עור חתול שחור נגד לבך לא</p> <p>10. תירא מן המזיקין כלל.</p> <p>11. אם חו יתנו לאדם סם המות ותכף ישתה</p> <p>12. יין או חומץ לבן לא יאונה אליו רעה</p> <p>13. אם ינשך אדם מכלב שוטה ויקח משער אותו כלב</p> <p>14. וישרפהו</p> <p>15. וישימה על המכה שלשה פעמ'</p> <p>16. ביום אחד היינו מד' שעות</p> <p>17. לד' שעות נרפא.</p>
--	---

אופציה זו נראית בעיניי הסבירה ביותר. באשר לזהות המחבר, נראה שאלישע בר גד עצמו לא יודע מי חיבר את L12362 א', אחרת היה מפנה לאותו אדם. ייתכן שזהו טקסט בעל מחבר אנונימי שבר-גד נתקל בו.

כאמור, בקובץ L12362 מופיע מתכון "סגולות עור הנחש" פעמיים, כאשר הופעותיו מכונות L12362 א' וL12362 ב'. שתי הגרסות הללו שונות מאוד אחת מהשנייה; החל ממבנה המתכון וכלה בתוכנו. בעוד שL12362 ב' מונה שתיים עשרה סגולות (על אף שאינו מפרט את הסגולה השתיים עשרה), L12362 א' לא זאת בלבד שאינו מונה שתיים עשרה סגולות ורק ארבע, אלא גם שארבע הסגולות הללו משונות ויוצאות דופן.

אך למרות השוני הגדול ביניהם, העניין הגדול הוא דווקא בנקודת הדמיון העולה בעת בחינתם. נקודת הדמיון הזו קשורה באותו חלק B של L12362 א' שהוזכר לעיל (עמוד 36א, שורות 7-8). כך הוא מופיע בL12362 א':

7. אם תזרוק מאותו עפר על עיניך תהיה רואה

8. ואיניך נראה.

על פי שורות אלה, הסגולה הראשונה של אפר עור הנחש היא שאם מניחים אותו על העיניים, ניתן להפוך לרואה ואינו נראה. סגולה זו מופיעה גם בL12362 ב', בעמוד 45ב, בשורות 5-6:

5. הא' אם תזרה מזה האבק על עיניך תהא רוא'

6. ואינך נראה.

סגולה זו אינה מופיעה באף כתב יד עברי אחר, ורק מוזכרת "כבדרך אגב" בטקסט הלטיני.⁴⁴ והנה, למרות זאת, היא מופיעה פעמיים באותו קובץ. מעבר לכך, אותה הסגולה מופיעה בנוסח כמעט זהה ובאותו מיקום בכל אחת מן הגרסאות של המתכון ב"עץ הדעת", על אף שהגרסאות שונות אחת מהשנייה באופן קיצוני. סקירה שטחית של קובץ "עץ הדעת" כולו מגלה לנו שעניין האי-נראות העסיק ועניין את אלישע בר-גד במיוחד. לחשים רבים המסבירים כיצד ניתן להפוך לרואה ולא נראה מפוזרים על פני הקובץ. ניכר שהרעיון מצא חן ועניין בעיני בר-גד.

על כן, אני טוענת שLI2362 א' LI23621 ב' הגיעו אל בר-גד נטולי הסגולה הראשונה היא, ושהוא החליט להכניסה אל שני הטקסטים, אולי מפני שחשב שכך יעניינו יותר אנשים, ואולי כי שמע או קרא במקום כלשהו שלאפר הנחש יש גם שימוש כזה. ייתכן שקרא גם את הטקסט הלטיני על אחת מגרסותיו, אשר בסגולתו האחת עשרה נכתב (בתרגום לא-מדויק שלי לעברית): " אם תחזיק בידיך את האפר, או שתמצא חן בעיני רואיך, או שתעשה לרואה ואינו נראה". אמנם לא הגיע חלק זה של הסגולה אל אף אחד מכתבי היד העבריים האחרים, אך בכל זאת ייתכן שבר-גד, באחד ממסעותיו או באחד מהכתבים שמצא בעת מחקריו, מצא אותו וזכר את הסגולה הראשונה הזו כשחיבר את LI2362 א' וב' ועיבד את תוך "עץ הדעת". עניין זה משלים גם את ניתוחי של LI2362 א': מחברו יצר מתכון דומה ל"סגולות עור הנחש" מהדבקה של שלוש שאריות שהסתובבו בקהילה דאז, תוך הוספת אלמנטים אופייניים למתכון, ואלמנטים יהודיים באופן מובהק.

LI23621 NY8114 ב'

כבר הוצגה הסברה על פיה LI2362 ב' הוא גרסת תרגום של מתכון "סגולות עור הנחש" מערבית לעברית, שנעשה בטולדו על ידי שלמה הרופא. בחלק זה של הפרק, אציג את כתב היד NY8114 אשר חסר היבטים שמשייכים אותו באופן מוחלט לאחת ממשפחות התרגומים, אך בכל זאת מכיל פוטנציאל לקשר עם כתב היד LI2362 ב', וכך גם עם התרגום שמופיע בו.

על אף שכל שתיים עשרה הסגולות מופיעות במלואן ותוכנו הכללי סטנדרטי, ישנם כמה גורמים שמקנים לNY8114 אופי ייחודי, וכך ניכר כבר בהקדמה:

9. סגולות הנחש

10. כשתראה הלבנה ב?תום? והוא הטוב בריש ירחא דניסן

11. ביום ראשון.. אם תשא עליך עור נחש חגור על

12. בשרך במקום החגורה לא ישלוט בך חרב..

ההקדמה הזו לא מספקת את ההוראות הסטנדרטיות שאנו רואים במרבית ההקדמות של המתכון. במקום לפרט שאת עור הנחש יש לשרוף עד לקבלת אפר, כאשר הלבנה במעלה ראשונה ממזל טלה, אנו מקבלים רק את ההוראה לעשות שימוש בעור הנחש—אף לא נאמר לנו לשרוף אותו—כאשר הלבנה נראית "בריש ירחא דניסן". למרות שלא ניתנת הוראה מפורשת לשרוף את עור הנחש, בהמשך הסגולות מתייחסות אל עור הנחש כאפר, או "עפר", כך שניכר שמדובר בפספוס של המחבר ולא בשינוי תוכני שנעשה למתכון.

⁴⁴ ראו נספח א'.

עצם השימוש במונח "בריש ירחא דניסן" הוא יוצא דופן מבין כתבי היד, ונוכחותו בNY8114 שאחרת הינו כמעט-סטנדרטי, מעורר עניין. אמנם ניסן הוא החודש העברי המקביל למרץ, אך ראש חודש אינו מקביל למונח האסטרונומי של היות הלבנה במעלה ראשונה ממזל טלה. ייתכן שמחבר כתב היד, או הטקסט ממנו הועתק כתב יד, קרא את ההוראה ולא הבין אותה—כיוון שלא הגיע מעולם של ידע אסטרונומי, או שלא היה בטוח מה משמעותה—ועל כן תרגם את ההוראה למקבילה העברית שחשב שתהיה מתאימה. ייתכן גם שזהו ניסיון של המחבר לייחד את מתכון סגולות עור הנחש.

עניין נוסף וייחודי אשר מופיע בכתב היד NY1856 בשורות 9-10 מופיעה סגולת עור נחש על פיה אם יחגור אדם את עור הנחש, במקום החגורה לא תפגע בו חרב:

9. ביום ראשון.. אם תשא עליך עור נחש חגור על
10. בשרך במקום החגורה לא ישלוט בך חרב..

סגולה זו מופיעה לפני הפירוט של סגולות עור הנחש ובאופן נפרד מהן. רק לאחריה מתחיל המספור של א-י"ב סגולות, כלומר שהיא אינה נכללת כחלק משתיים עשרה הסגולות הקלאסיות של המתכון. "סגולת החרב" אינה מופיעה באף כתב יד אחר, מלבד LI2362 ב', וזהו המקום בו שני כתבי היד הללו משיקים אחד לשני, המקום אשר מצדיק את הבחינה הקרובה של השניים והשוואה ביניהם.

בLI2362 ב', לעומת NY8114, "סגולת החרב" כן מופיעה כחלק משתיים עשרה הסגולות של המתכון, למעשה בתור הסגולה השלישית:

10. הג' אם תערב אותו בשמן זית זך ותמשח ב
11. באיזה מקום מן הגוף לא ישלוט בך חרב
12. וחנית.

לפי "סגולת החרב" בLI2362 ב', אם יערב אדם מאפר עור הנחש בשמן זך, וימרח את המשחה המתקבלת על גופו, לא תפגע בו חרב. כפי שניתן לראות, על אף שהיבט החרב הינו משותף בין שני כתבי היד, הפונקציונליות שלה שמופיעה בכל אחד מכתבי היד שונה, ואף השימוש הפרקטי בעור הנחש—NY8114 יש לחגור את העור, ובLI2362 ב' יש לערבו עם שמן זית ולמשחו. גם מבחינת ניסוח "סגולת החרב" שונה בכל אחד מכתבי היד ואכן, בעת השוואה סינופטית בין כתבי היד, עולה כי הנוסח, המבנה והתוכן בכל אחד מכתבי היד הללו שונה מאוד אחד מהשני. לא קיים קשר ישיר בין כתבי היד—כלומר, אין ראיות לכך שאחד הועתק מהשני, או ששניהם הועתקו ממקור משותף.

אף על פי כן, בכל זאת "סגולת החרב" מפיקה גילוי מעניין. באופן נפרד ממתכון סגולות עור הנחש, מופיעה בקובץ LI2362 של אלישע בר-גד סגולת עור נחש נוספת, תחת כותרת שונה:

עמוד 40א:

1. שלא יוכל להזיקך חרב
2. הרוצה שלא יוכל החרב להזיקו בשום אבר מאבריו

3. יקח עור הנחש ויתן אותו בתוך רצוע'
4. של מכנסים שלו ולא יפחד
5. בדוק.

אמנם סגולת "שלא יוכל להזיקך חרב" אינה נקשרת למתכון סגולות עור הנחש, אך היא עושה שימוש בעור נחש ופרקטיקת הסגולה דומה לזו של המתכון הסטנדרטי. יתרה מכך, הפרקטיקה והתוכן שלה דומים מאוד לאלה של "סגולת החרב" המופיעה בכתב היד NY8114. ראשית, בשני המקרים, הן ב"שלא יוכל להזיקך חרב" והן בNY8114, משתמש המחבר במילים "עור נחש" במקום אפרועפראובק. דבר זה מרמז על כך שאולי לא אמור להישרף עור הנחש, במקרה הפרטי של סגולה זו. בשני המקרים, עור הנחש "נחגר" על האדם, כלומר הוא מושם ברצועות מכנסו של האדם, כפי שמתואר ב"שלא יוכל להזיקך חרב". ראיות אלה מורות על קשר בין הופעת "סגולת החרב" בNY8114 לבין הופעתה בקובץ L12362, אך לא קשר ישיר של העתקה, שכן לו היה מדובר בהעתקה, הרי שנוסח הסגולה היה דומה יותר בשני כתבי היד. במקום זאת, טענתי היא ש"סגולת החרב" הייתה תוספת על שתיים עשרה הסגולות המופיעות במתכון עור הנחש. ייתכן שהיא מופיעה במקור אחר (בשפה אחרת?) של המתכון, או שהיא מופיעה במקורות אחרים דומים מספיק למתכון כדי שיוכל אדם להתבלבל ביניהם, או במכוון לאחד אותם מפני אופיים הדומה. כלומר, בשני המקרים הוכנסה הסגולה אל מתכון סגולות עור הנחש או בקרבה אליו, כיוון שהפרקטיקה ויתרונותיה של הסגולה דומים לאלה של שאר סגולות עור הנחש, אלא שבמקרה של NY8114, המחבר חשב לשזור את הסגולה היישר לתוך המתכון, בעוד בL12362 ב' המחבר רצה לשמור על המבנה הסטנדרטי של מתכון סגולות עור הנחש הבנוי משתיים עשרה סגולות, וצירף את סגולת "שלא יוכל להזיקך חרב" באופן נפרד מהמתכון.

באשר לאופן החיבור של NY8114, לא ניתן לומר בוודאות מנין הגיע. כיוון שהוא בן המאה ה-16, ובן אזור איטליה, סביר שאחד מהתרגומים העבריים, או לחילופין אחת הגרסות הוורנקולריות שהסתובבו בתקופה זו באזור איטליה-ספרד, הוא זה שהשפיע על יצירת הטקסט, וייתכן שיותר מגרסה אחת הייתה אחראית על כך.

TLV155

התוכן של כתב היד TLV155 סטנדרטי יחסית לטקסט הלטיני, הן מבחינת ההקדמה והן מבחינת הסגולות, אשר מופיעות כולן במלואן ובלי חריגות משמעותיות. אף על פי כן, אין הוא דומה באופן בולט וישיר לאף אחד מכתבי היד העבריים האחרים, ואין הוא משתייך בטבעיות לאף אחת מהמשפחות שהוצגו בעבודה זו. ישנן כמה נקודות מעניינות, ויוצאות דופן, בכתב היד TLV155 עליהן יש לעמוד, וראשיתן בניסוח שלו.

ההבדלים הראשונים בנוסח נמצאים בהקדמה:

1. **סוד עור הנחש**
2. ויש בו שנים עשר תועלות.. עור
3. של נחש שנפשט תקח אותו ותשרוף

ראשית, מתכון סגולות עור הנחש נקרא כאן "סוד עור הנחש" ולא "סגולות עור הנחש", שזו הכותרת הסטנדרטית והמקובלת בקרב כתבי היד העבריים. ובכלל, סגולות עור הנחש לא נקראות סגולות—הן נקראות תועלות. אולי חשב המחבר ש"תועלות" היא מילה מתאימה יותר לסוג העזרה שנותן המתכון, והתאים גם את כותרת המתכון לשינוי שעשה. הבדל אחרון בהקדמה הוא שעורו של הנחש "נפשט", ולא "נקלף" כפי שמופיע בשכיחות גבוהה יותר בכתבי היד העבריים. "נפשט" היא מילה גבוהה יותר ומתאימה יותר לפעולה שנעשית לעורו של הנחש, ונראה שלכן שינה כאן המבחר את הנוסח.

מקום נוסף בו נעשו שינויים בנוסח הוא בסגולה הראשונה:

5. ... א לחולה תשים

6. מן האפר על המכה ויתרפאו בני מעיו..

על פי הסגולה הראשונה הסטנדרטית, כאשר אדם מוכה (בדרך כלל בראשו) יש להניח מן האפר על המכה, ולאחר זמן מסוים, תתרפא המכה. במקרה זה, לא מפורט היכן המכה צריכה להיות או לכמה ימים האפר צריך להיות מונח עליה, ובנוסף לכך המחבר מכנה את גופו הפצוע של האדם "בני מעיו". זהו ניסוח בולט ומיוחד, שכן בנוסח הסטנדרטי כתובים ביטויים כמו "חלקי גופו" וכו'.

דוגמה שלישית להבדל בנוסח היא בסגולה השלישית:

9. ג אם תערב אותו במים ורחץ פניך

10. באותן המים וייראו ממך כל הגוים

11. ויברחו ממך כל שונאיך...

על פי הסגולה השלישית הסטנדרטית, אם אדם יערב את אפר עור הנחש במים וירחץ פניו במים הללו, יוכל להבחין בין האוהב לשונאֵאוֹיב, שכן אוהביו יישארו בקרבתו, בעוד שונאיו יתרחקו ויברחו ממנו. במקרה של TLV₁₅₅, המחבר לא מזכיר את האוהבים, והיכן הם נכנסים בסגולה הזאת, אלא מתמקד רק בשונאים, באויבים. ייתכן שההיבט של האוהבים בטקסט ממנו תרגם לא היה ברור וקריא (בשל כתם בדף או כתב יד לא ברור), אך ייתכן גם שהמחבר לא ראה את העיקר בהיבט של האוהבים, ורצה להתרכז בשונאים, באויבים. מעבר לכך, הוא מכנה את האויבים "גוים", שזהו הבדל ששומר על התוכן של הסגולה, אך מצביע על תפישותיו של המחבר ואת שייכותו לעולם היהודי (גוים=אויבים, והיהודי צריך להישמר מפניהם).

אמנם ההבדלים בנוסח הללו הם מינוריים יחסית, אך בעיניי הם מורים על ייחודו וחוסר-שייכותו לכתבי היד האחרים, כיוון שאף אחת מנקודות השוני שלו לא מופיעות בכתבים אחרים, ומאידך הם מורים על שליטתו של מחבר TLV₁₅₅ (או של המחבר ממנו הועתק TLV₁₅₅) בשפה העברית. הוא אינו מעתיק באופן טכני בלבד, באופן אשר אינו מבין את תוכן המתכון ורק מעתיק את האותיות העבריות, אלא הוא מעתיק תוך הבנה של הסגולות ושל תכולת המתכון. ומפני שהוא מבין, הוא מרגיש מספיק בנוח לעשות את השינויים הקטנים האלה למתכון, מבלי לפגום בתוכנו. ייתכן שהשינויים נעשים בעת תרגום של הטקסט לעברית, וייתכן שבעת העתקה מטקסט בעברית.

נקודה מעניינת נוספת היא ההבדלים הקטנים בין הסגולות הסטנדרטיות לסגולות בטקסט הזה, והתוספות שעושה מחבר הטקסט לתוכן עצמו של מתכון סגולות עור הנחש. למשל, נבחן את הסגולה השישית:

16. ... ו אם

עמוד 154:

1. תרצה לבין בדבר תורה עם איזה

2. שתרצה תנצח אותו..

הסגולה השישית הסטנדרטית היא שאם ירצה אדם להתווכח עם אדם אחר על איזה תחום דעת שירצה, יניח את האפר מתחת ללשונו, וינצח כל אחד בכל עניין. כאן, בTLV155, המחבר לא מפרט כיצד ניתן להפעיל את הסגולה. ייתכן שזה בגלל שלא הצליח לקרוא את החלק הזה בכתב היד ממנו תרגם; שוב, אולי בגלל כתם בדף, אולי בגלל כתב יד קשה לקריאה. ייתכן גם שהמחבר הצליח לקרוא את החלק הזה ובוחר שלא להעתיקו, אך אופציה זו סבירה פחות. מעבר להבדל הזה, בTLV155 מופיע ההיבט של התורה—”אם תרצה לבין בדבר תורה”—שזהו היבט שלא נמצא בטקסטים הרגילים של מתכון סגולות עור הנחש; זוהי תוספת שנעשתה באחד ממקרי התרגום לעברית. לא ניתן לומר האם המחבר של TLV155 הוא זה שהוסיף את עניין התורה, או שמא פשוט העתיק מכתב יד עברי אחר, אך סביר בעיניי שאכן מדובר במחברו של TLV155, שכן לא נמצא בעבודה זו אף כתב יד אחר בו מוזכרים העניינים הללו הייחודיים לכתב היד TLV155.

בסגולה השביעית ניתן לראות דוגמה נוספת לשינויים התוכניים של TLV155:

1. ... אם תשים

2. אותו אפר על ראשך ותכסה בבגד

3. טהור ותישן עם האפר ותראה בחלום

4. כל מה שתראה וישיבו לך כל שאלותיך..

הסגולה השביעית הסטנדרטית היא שאם ירצה אדם לדעת את עתידו, ישים את האפר על ראשו בעזרת בד, יישן כך ויראה בחלומו את שעתיד לקרות. בTLV155 המחבר מרחיב את השפעת הסגולה: כל דבר שירצה האדם לראות יוכל לראות בחלומו, ובלבד שיכסה את האפר בבגד טהור. ניתן להסיק, מפני אופיו היהודי של TLV155, שהכוונה ב”בגד טהור” היא לטלית. ההבדל בין הנוסח הסטנדרטי לבין הנוסח שמופיע פה הוא מהותי, מפני שהמחבר טוען שהסגולה לא תופעל אלא אם ייעזר האדם בבגד טהור, בטלית.

הבדל תוכני נוסף ניתן לראות בסגולה העשירית:

12. אם תרצה לידע אם הניחו בקערה סם

13. המות תשים מאותו אפר בקערה

14. תשבר הקערה..

הסגולה העשירית הסטנדרטית היא שאם ירא אדם שמה יש במאכליו רעל, ישים את האפר בקערת עץ או מתכת על השולחן בו נמצא האוכל, ואם יתעופף האפר מהקערה, אכן ישנו רעל על השולחן. במקרה של TLV₁₅₅, במקום שהאפר יתעופף מהקערה, הקערה **תישבר** אם יש רעל במאכלים. זהו קונספט חדש לגמרי. ייתכן שמה שעומד מאחורי ההבדל זה הוא שהמחבר לא הבין את הסגולה בצורתה הסטנדרטית, אך ייתכן גם שחשב שהיא מורכבת מדי וניסה לפשט אותה. אמנם לא מדובר כאן בהבדל שנובע מייהוד של הטקסט, אך הוא כן, אולי, נוגע בהנגשה של הטקסט לקהל היעד של TLV₁₅₅. גם נקודה זו, בעיניי, יכולה להוות ראייה לכך ש TLV₁₅₅ הוא תרגום (או העתק של תרגום) של הטקסט משפה אחרת, שכן לו היה מעתיק מחברו של TLV₁₅₅ את הטקסט ממקור בעברית, לא היה מקום להתבלבל ולא סיבה להשמיט את הפרטים של הסגולה העשירית כפי שנעשה פה. לא ניתן לומר בוודאות מאיזו שפה, עם זאת, תורגם TLV₁₅₅.

מסקנה נוספת מהדברים הללו, היא שאת כתב היד TLV₁₅₅ חיבר יהודי אשר העברית שלו מאוד טובה באופן יחסי.⁴⁵ הבסיס להנחה זו היא האופי היהודי שניתן למתכון בכתב היד הזה, שבא לידי ביטוי בנוסח, והן בשינויים מסוימים שעשה המחבר לטקסט, כפי שפירטתי לעיל. שוב, המחבר מרגיש מספיק בנוח עם הטקסט ועם השפה, כדי להבין את המתכון ולשנות אותו מבלי לפגום שלא-בכוונה בתוכן שלו, והן רוצה להנגיש ולייעד את המתכון לקהילה יהודית אשר תקרא אותו. לא ניתן לומר בוודאות האם המחבר של TLV₁₅₅ הוא שעשה את העיבוד למתכון, או שמה פשוט העתיק אותו מכתב יד עברי אחר, אך בהחלט ניתן לומר שהעיבוד הזה נעשה בעת תרגום לכדי כתב יד עברי.

⁴⁵ ראייה נוספת לכך שלמחבר עברית מאוד טובה, היא שבעמוד 154 שורה 1, ניקד את המילה "לבין", על מנת להדגים את העובדה שהוא מבין את המילה על אף איותה, ושלא מדובר במילה "לְבִין".

דיון ומסקנות

לסיכום הדברים, כתבי היד שהוצגו בעבודה זו נחלקים לשלוש קבוצות עיקריות, כאשר כל קבוצה מתבססת על תרגום שונה שנעשה למתכון. מלבדן, ישנם שני כתבי יד שאינם נכנסים תחת אף אחת מהקטגוריות באופן מוחלט. ניתוח נפרד ועצמאי נעשה לכתבי היד הללו, על אף שלא הניב מסקנות מספקות באותה המידה.

התרגום הראשון מופיע בכתב היד M₂₂₈ א', אשר חובר בידי דוד אבן ביליה ותורגם מהטקסט הלטיני של יוהנס פאולינוס. אמנם בעבודה זו לא נמצאו כתבי יד נוספים אשר נקשרים לכתב יד זה באופן מוחלט, אך אין זה אומר שלא קיימים כאלה, ובכל מקרה השפעה כלשהי של התרגום על כתבי יד אחרים ניכרת. התרגום השני נעשה ככל הנראה מערבית לעברית, והוא מיוצג בכתב היד LI₂₃₆₂ ב'.

התרגום השלישי יצר את הקבוצה הגדולה ביותר מבין כתבי היד, המתאפיינת בביטוי "כמוץ יסוער מגורן", שמקורו בתרגום שגוי של הטקסט הלטיני לאחד מכתבי היד העבריים; נמצא שכתב היד P₈₀₆ הינו המייצג הקרוב ביותר לתרגום זה. מכתב היד P₈₀₆ צומחים שני ענפים משפחתיים. ענף A בנוי מ־SP₁₇₁, אשר הועתק ישירות מ־P₈₀₆, ומ־LI₀₂₃₉, אשר הועתק בתורו מ־SP₁₇₁. תחת ענף A נכנס גם כתב היד M₂₂₈ ב', אשר אמנם נשמט ממנו הציטוט "כמוץ יסוער מגורן", אולם קשרו למשפחת "כמוץ יסוער מגורן" ככלל, וענף A בפרט, ברורים ובולטים. ענף B בנוי מכתבי היד SP₇₈, LI₀₂₃₄ ו־J₈₃₆₅₂, אשר נמצא שהם כולם גרסות מאוחרות יותר מהגרסות המופיעות בענף A. ישנו גם כתב היד NY₁₇₂₁, אשר לא נכנס תחת אחד מענפי משפחת "כמוץ יסוער מגורן" אך גם בבירור שייך אליה, משום שהציטוט האופייני מופיע בו. נמצא שכתב יד זה חובר בעיקר בעזרת זכרונו של המחבר את המתכון, עם גרסה כלשהי שלו ככלי עזר. כתב היד NY₁₈₅₆, אף הוא כתב יד יוצא דופן במשפחת "כמוץ יסוער מגורן", נמצא שחובר על ידי אדם לא בקיא בעברית ובתורה, ושהינו, ככל הנראה, הגרסה המאוחרת ביותר במשפחת "כמוץ יסוער מגורן".

מעבר לשלושת התרגומים שהתגלו בעבודה, נותחו גם שלוש גרסות של מתכון "סגולות עור הנחש" אשר אינן נכנסות לאף אחת מן הקבוצות באופן ישיר. כתב היד NY₈₁₁₄ קשור באופן כלשהו לכתב היד LI₂₃₆₂ ב', אם כי לא ברור האם הועתק מכתב יד עברי—ואם כן, מאיזה—או תורגם מטקסט בשפה אחרת. כתב היד TLV₁₅₅ תורגם על ידי אדם בקיא בעברית וביהדות, ככל הנראה מטקסט של המתכון בשפה ורנקולרית כלשהי או מלטינית, ולא נמצאו כתבי יד בעלי זיקה מובהקת אליו.

תרומתה הראשונה של עבודה זו למחקר היא בכך שהיא מציעה חקירה ראשונית של כתבי היד העבריים בהם מופיע מתכון "סגולות עור הנחש". היא מספקת פריסה של כתבי היד ושרטוט הקשרים ומערכות היחסים ביניהם, ומביאה ראיות לתרגומים שנעשו למתכון לאורך השנים. אולם, מעבר לכך, הממצאים שעלו בעבודת גמר זו—התרגומים וההעתקות השונים, הקשרים ביניהם—תורמים שתי תרומות משמעותיות. ראשית, עולה מעבודה זו עד כמה מתכון "סגולות עור הנחש", ומתכונים דומים לו, היו נפוצים במהלך ימי הביניים, ועד כמה ספציפית בעולם של כתבי היד העבריים: מדובר בטקסט שתורגם לפחות שלוש פעמים, משפות שונות, ולא זאת בלבד שהוא מופיע ברבים מהקבצים רפואיים-מאגיים עממיים, אלא לפעמים הוא מופיע יותר מפעם

אחת, ואף "זולג" אל תוך מרשמים וחיבורים אחרים באותו הקובץ. מתכון זה היה כל כך מוכר בקרב קהילת המשתמשים בו, שמחברים מסוימים הכירו אותו כמעט בעל פה, ואחרים היו חשופים ליותר מטקסט אחד שלו בעת העתקתם אותו.

התרומה השנייה של הממצאים בעבודה זו היא שהם משמשים קרקע למחקר שיכול להיעשות על כתבי היד הללו, ועל המתכון שהם מתארים, בהמשך. השרטוט הראשוני של המשפחות אליהן משתייכים כתבי היד יאפשר לעשות שיוך מהיר ויעיל יותר של כתבי יד אחרים, אם יתגלו, ויכולת לזהות מאפיינים מוכרים לעומת מאפיינים חדשים בגרסות אחרות של המתכון.

לסיום, המחקר שנעשה בעבודה זו כלל תעתוק, אנליזה והשוואה בין כל כתבי היד העבריים שביכולתי למצוא, אשר כוללים בתוכם את מתכון "סגולות עור הנחש", על גרסותיו השונות. במהלך העבודה התגלו אופני חיבור רבים אשר דרכם הגיעו נוצרו כתבי היד העבריים, תוך ניתוח של תוכן, מבנה, אופי המחברים וכו'. סקירת כתבי היד העבריים בהם מופיע מתכון "סגולות עור הנחש" וניתוחם, כפי שנעשה לראשונה בעבודה זו, שופכים אור על התגלגלות המתכון בקהילות היהודיות בימי הביניים, מבטאים את התפוצה הרחבה שלו בקרב הקהילות הללו ומשמשים בסיס למחקר עתידי פוטנציאלי בתחום זה.

ביבליוגרפיה

ספרות מקור

מהדורת הטקסט הלטיני:

J W. S Johnson, "Les Experimenta Duodecim Johannes Paulini", *Bulletin de la Société française d'histoire de la médecine* 12 (1913): pp. 257-267.

כתבי היד:

*על פי הקטלוג בספריית המקור, ועל פי הקטלוג במכון לכתבי יד של הספרייה הלאומית בירושלים.

- i. Muenchen, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Hebr. 228, (F 1259)
- ii. Paris, Bibliotheque Nationale heb. 806, (F 12831)
- iii. New York, Jewish Theological Seminary Ms. 8114, (F 11305)
- iv. New York Jewish Theological Seminary Ms. 1856, (F 10954)
- v. London, British Library Or. 12362 (F 8306)
- vi. St. Petersburg, Russian National Library Evr. II A 171\5, (F 64195)
- vii. London, British Library Or. 10329, (F 7691)
- viii. New York, Jewish Theological Seminary Ms. 1721, (F 10819)
- ix. St. Petersburg, Inst. of Oriental Studies of the Russian Academy A 78, (F 52332)
- x. Jerusalem, The National Library of Israel Ms. 83652, B 210 (8=3652)
- xi. Tel Aviv, Gross 155, (F 46198)
- xii. London, British Library, Or. 10234, (F 7596)

ספרות מחקר

גדעון בוקה, "אקדמות לחקר המסורת המאגית היהודית", *מדעי היהדות* 44 (תשס"ז): 9-36.
יהונתן גארב, "מיסטיקה ומאגיה: התנגדות, התלבטות, השתלבות", *מחניים* 14 (2002): 97-109.
יובל הררי, "מגיה יהודית: מתווה והערות", *איל פריזינטי* ה (2011): 13-85.
יובל הררי, *הכישוף היהודי הקדום* (ירושלים: מוסד ביאליק, תש"ע).
שאול שקד, "קערות השבעה ולוחות קמיע: כיצד נפטרים משדים ומזיקים?", *קדמוניות* 129 (תשס"ה): 2-13.

נחמיה אלוני, *מספרות ימי הביניים* (ירושלים: מוסד הר קוק/ראובן מס, תש"ה).

William Eamon, "Medieval Wonder Drugs: Two 13th Century Snake Tracts

Mortiz Steinschneider, *Hebraischen Übersetzungen*, (Berlin: Kommissionsverlag des Bibliographischen Bureaus, 1893).

Mauro Zonta, "Medieval Hebrew Translations of Philosophical and Scientific Texts: A Chronological Table," in Gad Freudenthal (ed.), *Science in Medieval Jewish Cultures*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011, pp. 17-73.

Piotr Muchowski, "Folklore of the Karaites in Lithuanina: The Yehuda Bezekowicz Manuscript from Troki 1873", *Karaite Archives* 2 (2014), pp. 75-89.

Katelyn Mesler, "The Three Magi and Other Christian Motifs in Medieval Hebrew Medical Incantations: A Study in the Limits of Faithful Translation," in Resianne Fontaine and Gad Freudenthal (eds.), *Latin-into-Hebrew: Texts and Studies*, [Studies in Jewish History and Culture 39-40], Leiden: Brill, 2013, vol. 1, pp. 161-218.

נספחים

נספח א': הטקסט הלטיני

Incipiunt experimenta XII Johannis Paulini.

Cum ego Johannes Paulinus essem in Alexandria civitate egipciorum reperi in quodam libro qui salus vite appellatur hec XII experimenta, que inferius de serpentum coriis sunt descripta que plerumque solent in casibus inveniri. Illum autem librum fecit Alanus physicus, qui experimenta tamquam ab eo facta asserit vera esse. Ego autem transtuli ea de arabico in latinum. Cum ergo luna fuerit in augment in primo gradu arietis pulveriza coria serpentum cum igne et pulverizata porta tecum et illorum pulverem custody diligenter.

Primum ergo experimentum est quod cum inveneris aliquem vulneratum in capite recenter pone in plaga de pulvere illo et infra triduum sanabitur.

Tertium est quod si laveris faciem tuam cum pulvere isto et cum aqua apparebis terribilis omnibus inimicis tuis et tremebundi fugient a facie tua et amici tui tibi familiariter adherebunt et sic poteris cognoscere amicos tuos et inimicos.

Quartum experimentum est quod si asperseris pulverem istum in domo inimici tui statim relicta domo se mutabit cum omni familia sua et si iterum feceris iterum mutabit se ad tabernacula longiora, et sic potes subtiliter gravare inimicum tuum et paulatim destruere substantiam eius.

Quintum experimentum est quod si quis fuerit in consilio vocatus et de pulvere isto sub pedibus suis asperserit quecumque loquetur exaueditur etiam si fatue loqueretur et sic poteris videre quod vario modo operatur natura in eodem subjecto.

Sextum est utile et afficax experimentum quod si aliquis expertus est in aliqua scientia et de eadem voluerit disputare, ponat in hora disputationis modicum sub lingua sua et nunquam ab aliquo poterit superari disputando et hoc ego Johannes Paulinus multociens sum expertus.

Septimum est quod si aliquis dubitat de re futura, qualiter accidere et evenire debeat, aspergat de pulvere predicto super caput suum et postea circumvolvatur caput suum aliquo panno. Deinde vadat dormitum et videbit in sompnis qualiter negotia quae facturus est disponentur.

Octavum experimentum est probabile et est quod si aliquis vult scire secreta alicuius hominis vel mulieris proiciat de pulvere isto in pectore illius dormientis, deinde querat de quibus scire voluerit et de omnibus de quibus vigilans sciverit interroganti dormiens respondebit.

Nonum experimentum est quod si aliquis vult habere servum fidelem vel nuncium fidelem liget modicum de isto pulvere in vestimento servi vel nuncii sui et postea servus vel ille nuncius negotia deinde sui fideliter perpetrabit.

Decimum est quod si aliquis rex vel princeps vel aliquis alter timens de veneno ponat pulverem in aliquam perapsidem ligni vel metalli supra mensam, pulvis dispergetur a scultella tamquam pulvis quem proicit ventus a facie terre.⁴⁶

Undecimum est non nimis utile, nam si quis hunc pulverem in manu nuda portaverit vel tenuerit apparebit hominibus et maxime mulieribus sic ut credo amabilis vel invisibilis, sed effectus rei tibi melius demonstrabit.

Duodecimum autem et ultimum experimentum est ut si aliquis leprosus utatur de isto pulvere in comestionibus suis, lepra non poterit ulterius augmentari.

⁴⁶תהלים א' 1.

נספח ב': התעתיקים

i. Muenchen, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Hebr. 228,F 1259
M228

M228א

עמוד 115א:

7. מאמר בסגולת עור הנחש
8. אמ' ג'ואן פוולי הייתי בלישאנדריאה עיר {=====} <מערי> מצרים ומצאתי ספר הנקרא בריאות
9. החיים והיו כתובים בו אלו הענינים והם נסיון <נות> גדולות אשר הם למטה כתובות
10. מסגולת עור הנחש כעין הסגולות המצויות באבנים. והספר הזה חברו מלך אחד מאלערב
11. {=====} הנקרא הכלב <<הקאליף⁴⁷>> הגדול.. ואלו הן הסגולות הכתובות בספרו והוא כתב אותן
12. על דרך נסיון אמתי.. אבל אני בודאי העתקתי הכל מלשון הגרי ללשון לעז..
13. בתחלה תכוון ליום {או לעת} מלוי הירח בתחלת מעלת מזל {=} טלה ותקח עור הנחש
14. ותשרפהו באש עד לעפר ואחר כך תקח האפר ההוא ושמרהו הטב ותמצא בו
15. אלו הסגולות. הראשונה היא כי הוא מועיל לכל מכת הראש מחדש ובעוד
16. שלשת ימים יתרפא בהנחת' מאלו האבקים על המכה.. השניה היא שאם אדם
17. מפחד להיותו מוכה בראש יזרוק מאותם האבקים על שער ראשו ולא יפחד
18. משום מכה.. הג' שאם תערב אלו האבקים במים ותרחוץ פניך לא יוכלו להביט
19. אליך כל אויביך ותכף שיביטוהו בפניך יברחו מפחדים וזה תנסה כאשר תפחד.
20. משום אדם. ואם יביט אליך מי שאינו אוהבך או שהוא אויב גמור אם יביטך ישפיל
21. עיניו למטה. ואם הוא אוהבך יקרב אליך בלי פחד. הד' אם תרצה להעתיק אויבך
22. מביתו תפזר מאלו האבקים בביתו ומיד יעתק מן הבית ההוא וכן לכל בית..
23. הה' אם תרצה שתקובל עצתך שים מאלו האבקים תחת כפות רגלך וישמעו לעצתך
24. בלי שום ערעור.. הו' שאם תוכח עם שום חכם בשום חכמה ותניח מאלו
25. האבקים תחת לשונך לא יוכל לנצחך לעולם ואני ג'ואן בחנתי זה פעמים רבות..
26. הז' שאם תרצה לדעת העתיד {אך-יהיה} תפזר מאלו האבקים על ראשך וחבוש
27. ראשך בבגד פשתן ותלך לישן ותראה בחלום איך יבאו כל הענינים אשר תבקש
28. הח' שאם תרצה לדעת מה בלב האיש והאשה תשים {בלב} בראשם מאלו האבקים
29. בהיותם ישנים {ותש?} ומה שתשאל מהם ישיבו לך האמת הברור.. הט'
30. שאם תרצה {=} עבד נאמן קשור מעט מאלו האבקים בבגדיו בלי דעתו ויהיה נאמן בדבריו..
31. הי' שאם שום מלך או שר יפחד משום משקה סם המות שים אלו האבקים
32. בקערה {ש?ל חרס} <<מ?ת?כ?ת?>> וישימה על השלחן ואם יבא שום סם המות על השולחן לא ימצאו
33. האבקים והקערה תהיה {עץ} מעץ או מתכת.. היא' שאם תוליכהו בדרך האחת ותבוא
34. היד תחת לבושך תתיפה בעיני כל רואיך ובפרט בעיני הנשים עד שלא יכירוך מרוב
35. היופי.. היב' שאם המצורע ירגיל מכ'לו האבקים במסעדיו לא יגדל מחלתו.

צד של שורות 11-16:

1. {=} ואם שלא? ירפאו

⁴⁷ תוספת בצד השורה, בכתב-יד שונה.

2. זול = גע = בעור
3. ל = ושכב מתכת.

עמוד 115ב:

1. ויקבלו חסיד? גדול
2. ותוכן? עפר ברעש? בעור חסת? 2 פעמים עד שינקם?⁴⁸
3. אתה המעיין שמור אלו האבקים בנפשך כי אין שום דבר יותר מועיל ומבריא לטבע האדם.
4. מכל למצוא יותר מזה ואם תשמרם תחיה חיים ארוכים כי לעולם לא מצאתי נסיון גדול
5. כמו זה ולא שישוה לו במעלה.
6. נשלמו נסיוני סגולות עור הנחש
7. על יד המעתיק מלשון לעז לעברי
8. דוד ב"ה יום טוב בילא ש"צ
9. יום ה' ל"א⁴⁹ מר חשון שנת ארחס

M228ב:

עמוד 182ב:

1. בהיות הלבנה בתוספת במעלה ראשונה מטלה אז קח עור נחש ושרפהו באש ודוק
2. אותו לעפר תשאנו עמך בשמירה רבה. ודע כי יש לו שנים עשר מעלות ותועלות טובות.
3. הא' אם תזרע מאבק⁵⁰ על ראש אדם המוכה בראשו מכה טרייה תראה תועלת תוך ג' ימים.
4. הב' כאשר ירא אדם פן יהיה מוכה בראשו מאויבים יזרוק על ראשו מהאבק בין שערותיו
5. ולא ינזק כל זמן שהאבק בראשו:
6. הג' אם תערב מן האבק במים ותרחץ פניך מהמים ההם יברחו אויבך מפניך ותראה
7. אותם בורחים ואשר הוא אוהבך יירא ויתחבר עמך ובזה אתה יכול להכיר
8. בין האוהב והשונא:
9. הד' אם תזרה מהאבק כמו זורע בבית אויבך יצא מן הבית ההוא ויוציא כל
10. אשר בביתו ואם תעשה כן לכל אויבך על כל בית כל אחד מהם תוכל להוציאם
11. מהמקום כולו:
12. הה' אם תשים מהאבק תחת רגלך ותהיה יועץ למלך או לשרים או לכל אדם שיהיה
13. מבקש עצתך יהיו דבריך עם כל אדם נשמעים ועל כל חביריך:
14. הו' אם רצית להתוכח עם חכם גדול <ו>ל ממך בחכמה ובדעת שים מעט מהאבק תחת
15. לשונך ודע כי תנצח על כל דבר ולא ינצחוך..
16. הז' אם יש לך דאגה על ענייניך ואינך יודע איך יפול העניין קח מהאבק וזרהו
17. על ראשך ותכסהו בסודר ותישן ותראה בחלום כל אשר תרצה ויורוך האמת.
18. הח' אם תרצה לדעת מאיש או אשה כל מה שתרצה קח מהאבק וזרוק על החזה
19. שלו כשהוא ישן ויגידו לך כל מה שהם יודעין על מה ששאלת ~
20. הט' אם תרצה שיהיו לך בני אדם לעבדים קשור בבגדס מהאבק בלתי ידיעתם
21. ויהיו לך עבדים נאמנים כל ימיהם.
22. הי' אם יהיה מלך ושר שיהיה ירא מסם המות או מכל דבר ארס שים מהאבק
23. בקערת עץ ושימה על שלחן המלך. מיד יתפזר האבק מעצמו אם יש
24. בשלחן סם ממת.

⁴⁸ ייתכן ששתי השורות הראשונות הינן תוספת מאוחרת, ושייכות לטקסט אחר.

⁴⁹ כיוון שאין 31 ימים בחודש עברי, קיים חוסר-וודאות באשר ליום בו חובר כתב היד.

⁵⁰ צ"ל: מהאבק

25. **הי"א** כשישא האדם מהאבק בידו בלי דבר אחר ימצא חן בעיני כל רואיו האיש
26. בעיני האנשים והאשה בעיני הנשים..
27. **הי"ב** אם יהיה אדם שיתחיל להיות מצורע וירגיל במאכליו מהאבק הוא
28. ישמרנו שלא יוסיף החולי..
29. וזה האבק יהיה שמור אצלך ויקר ואל יקטן
30. בעיניך לרוב מעלותיו כי הוא מסגולת
31. המלכים באמת.

ii. Paris, Bibliotheque Nationale heb. 806, F 12831
P806

עמוד 251א:

1. בהיות הלבנה מלאה-בתוספת המעל הראשנה
2. אז תקח עור נחש ושורפה באש ודוק לעפר
3. ושאהו עמך בשמחה רבה ודע באמת כי כ⁵¹ יש לו
4. י"ב סגולות.. הראשנה אם תזרה מהאבק ההוא
5. על ראש אדם המוכה בראשו מכה טריה ותזרה⁵²
6. על המכה תראה תועלתו בתוך ד' ימים..
7. השניה כאשר יראה אדם פן יהיה מוכה בראשו

עמוד 251ב:

4. מאויבים יזרוק מהאבק ההוא על ראשו בין שערותיו
5. ולא⁵³ כל זמן שהאבק בראשו בשום פנים..
6. השלישית אם תערב מן האבק במים ותרחץ פניך
7. באיתן⁵⁴ המים יברחו אויבך ותראה אותם בורחים ואשר
8. הוא אוהבך יבא לך ויתחבר עמך ובזה תוכל להב>>חין<<
9. בין האוהב ובין השונא.. הרביעית אם תזרה
10. מהאבק כמו זורע בבית אויבך יצא מן הבית ההוא
11. ויוציא כל אשר לו ואם תעשה כן לכל אויבך על כל
12. בית ובית שלהם תוכל להוציאם מן המקום ההוא..
13. החמישית אם תשים מהאבק תחת רגלך ותהיה
14. יועץ למלך או לשרים או לכל אדם שתהיה דורש?
15. לעצתך יהיו הדברים שלך על כל בני אדם
16. נשמעין ועל כל חבריך ואפילו אם תסכל..
17. השישית אם להתוכח עם חכם גדול או עם אדון <<?כל?>>
18. שהוא גדול ממך בחכמה ובעת הויכוח שים
19. מעט מהאבק תחת לשונך {ב} דע כי תתוכח בכל
20. דבר ולא ינצחוך וזה בדוק.. השביעית
21. אם יש לך דאגה על ענייך ואין אתה יודע איך
22. יפלו ענייך קח מהאבק וזרה על ראשך ותתכסה
23. במטלית ותשכב ותישן ותראה בחלום כל מה
24. שתשאל ויורוך באמת.. השמינית אם תרצה
25. לדעת מאיש או מאשה כל דבר אשר תרצה קח
26. מהאבק ותזרה על החזה שלו כשהוא ישן ויגידו
27. לך כל מה שיודעים על מה שת>ש אל באמת..
28. התשיעית אם תרצה שיהיה לך כל אדם או עבד <<שיהיה לך עבד>> נאמן
29. קשור על בגדו מן האבק בלי ידיעתו ויהיה לך נא'
30. נאמן כל ימיו.. העשירית אם יהיה לך מלך

עמוד 252א:

1. או שר שהוא ירא מסם המות או מכל דבר ארש ארס

⁵¹ דיטוגרפיה.

⁵² צ"ל: ותזרה

⁵³ המעתיק השאיר רווח, כנראה כדי להשאיר מקום למילה אותה לא הצליח לקרוא בכתב היד ממנו העתיק.

⁵⁴ צ"ל: באותן.

2. שים <<מן האבק>> בקערה עץ או מתכת ושימנה על השולחן ובעוד
3. שהוא על השולחן מיד יתפזר כל האבק מעצמו כמוץ
4. יסוער מגורן..⁵⁵ האחד עשר כי כשישא האדם
5. מהאבק בידו בלי דבר אחר אלא כשיהיה בכפו ימצא
6. חן בעיני כל רואיו האיש בעיני האנשים והאשה בעיני
7. הנשים.. השנים עשר אם יש אדם שהתחיל
8. להיות רע וירגיל במאכליו מהאבק הזה {===}ו⁵⁶
9. שלא יוסיף החולי..
10. וזה האבק יהיה שמור אצלך ויקר ואל תקטן בעיניך
11. לרוב מעלתו כי הוא מסגולת המלאכים באמת..⁵⁷

⁵⁵ הושע י"ג 3.

⁵⁶ לא ברור אם הטקסט נמחק, או - מה שנראה סביר יותר - הוסתר ע"י כתם כלשהו.

⁵⁷ בשתי השורות האחרונות יש סימנים משונים מעל כל מילה, כמו חצים קטנים, שנועדו כנראה להדגיש שזה סופו של הטקסט.

iii. New York, Jewish Theological Seminary Ms. 8114, F 11305
NY8114

עמוד צא ע"א:

7. סגולות הנחש
8. כשתראה הלבנה ב?תום? והוא הטוב בריש ירחא דניסן
9. ביום ראשון.. אם תשא עליך עור נחש חגור על
10. בשרך במקום החגורה לא ישלוט בך חרב..
11. א' אם תשרוף הנחש ושאהו עמך ישמרך עוד אם תזרה
12. מהעפר על ראש מוכה תראה תועלתו תוך ג' ימים
13. ב' מי שנושא מהאבק על שערו לא ינזק.
14. ג' תן מהאבק במים ורחץ פניך יברחו שונאיך מפניך
15. ואשר יראוך יאהבוך..
16. ד' אם תשליך מהאבק בבית שונא יצא מן הבית.
17. ה' אם תשים מהעפר תחת רגליך ותייעץ דבר למלך או לשרים ישמעו לך ויקבלו עצתך..
18. ו' שים מן העפר תחת לשונך בעת התוכח עם אחר ותנצח.

עמוד צ"א ע"ב:

1. ז זרוק מהעפר על ראשך וכסה במטלית ובחלום יראו כ
2. לך מחשבותיך איך יפלו..
3. ח שים מן האבק על חזה איש או אשה ויגידו לך כל מה שעשו.
4. ט קשור מהאבק בכנף עבדך יהיה לך נאמן כל הימים.
5. י שים מהאבק על השלחן בכלי עץ או מתכת ואם
6. יהיה על השלחן סם המות או דבר מזיק תתפחד האבק מעצמו..
8. יא אם ישא מהאבק בידו בלי דבר מפסיק ישא חן בעיני כל רואיו
9. יב מי שהתחיל להצטרע ב"מ וירגיל לאכול מן העפר ההו
10. במאכלו לא יבא עליו המחלה.
11. סליקו סגולות הנחש

iv. New York Jewish Theological Seminary Ms. 1856, F 10954
NY1856

עמוד 16א:

10. בהיות הלבנה בתוספת במעלה ראשונה מטלה <<בחדש מרצו>>⁵⁸ תקח ב?יום?
11. דק ובשעת הלבנה תקח מלבוש מנחש ושרוף
12. אות? באש ותדוק לעפר ותשאנו⁵⁹ עמך בשמירה רבה תועלותיו
13. י"ב.
14. א אם תזרע מן האבק ההוא על ראש האדם המוכה בראשו
15. מכה טרייה ותזרע על המכה תרא תועלתו תוך
16. ג ימים.
17. ב אם יירא מהיות מכה בראשו מאויבים יזרה
18. מן האבק על ראשו בין שערותיו ולא ינזק כלל עד⁶⁰
19. שיהיה האבק עליהם.
20. ג אם תערב האבק במים ותרחץ
21. פניך במים ההם יבריחו {בבית}⁶¹ שונאיך ואשר יראך
22. הוא יאהביך ויתחבר עמך והשונא יברח וזוה תיכר⁶² האוהב מן
23. השונא

עמוד 16ב:

34. ד אם תזרה מן האבק כמו זורע בבית שונאיך יצא מן
35. הבית ההוא ויוציא כל אשר לו ואם תעשה כן מבית,
36. לבית תוכל להוציא מן המקום ההוא:
37. ה אם תשים מהאבק תחת
38. רגלך תהיה יועץ מהמלך או כל הגדולים או כל איש
39. שיהיה נדרש לעצה יהיו דבריך או דבריו נשמעים או על כל {ח}
40. חבירו ואף כי ישכיל:
41. ו אם רצית להתוכח עם חכם גדול
42. ממך באותה חכמה ותשים בעת הוכוח מעט תחת
43. לשונך תנצח ולא תנוצח וזה בחון:
44. ו אם תדאג ולא י<<ד>>ע
45. איך יפלו ענייך תזרה מהאבק על ראשיך ותכסנו
46. במטלת ותשכב ותישן ותראה בחלום כל מה שתשאל דרך
47. האמת:
48. ח לדעת מאיש או אשה איזו דבר ממנו או ממנה
49. תחק⁶³ האבק ותזרה על חזהו ויגיד לך כל מה שידע
50. מאותו דבר או מאשה שתשאל:
51. ט אם תרצה שיהיו עבדיך

⁵⁸ תוספת מעל השורה, בכתב יד אחר.

⁵⁹ צ"ל: ושאנו? ושמרהו?

⁶⁰ צ"ל: כל עוד

⁶¹ המחבר סימן נקודות מסביב למילה, כסימן למחיקה.

⁶² צ"ל: תכיר

⁶³ צ"ל: תקח

52. נאמנים תקשור מהאבק באחד מבגדו ויהיה לך נאמן
 53. כל הימים:
 54. י אם מלך או שר וירא מסם הוא המות או
 55. מדבר ארס ושים מן האבק בקערה של חרס או
 56. של מתכת על השולחן ואם יבא על השולחן סם מיד יתפזר?
 57. כמוץ מן האבק הוא מעצמו מעצמו כמו יסוער מגורן⁶⁴
 58. יא
 59. כאשר ישא האדם את האבק בידו בלי אמצעי תוך הכף

עמוד 17א:

11. ערומה ישא חן בעיני כל רואיו ויותר בעיני האנשים:
 12. יב
 13. אם אדם מצורע ירגיל זה האבק בכל מאכליו
 14. ובמשתיו {ו} ישמור אותו מלהוסיף עליו המחלה כי
 15. הוא מסגולות החכמים ולא תקטין בעיניך לרוב מעלתו וזה
 16. בחון: ואם⁶⁵ תקח זה האבק בתוך ידיך עם רוקך וישים
 17. תראה לך מהר תם ונתלע? על פניך שהאשה
 18. יעשה חפצך

⁶⁴ שיבוש של הושע י"ג 3.

⁶⁵ המילים המובלטות הן תוספת של קורא כלשהו, בכתב יד אחר, שרצה להוסיף סגולה למתכון.

v. London, British Library Or. 12362, F 8306
L12362

L12362 א':

עמוד 36א:

1. ע"ז עור נחש
2. עור קלף הנחש אם תשרפנו בחדש מרצו בהיות
3. הלבנה במעלה ראשונה יש לעפר זה סגולות מעולו'
4. יפות וצרופות נוטפות מר עובר⁶⁶ ואסור ללמדם
5. לאיש אשר לא מבני ישראל הוא לכן יהי לך לבדך ואין
6. לזרים אתך~⁶⁷
7. אם תזרוק מאותו עפר על עיניך תהיה רואה
8. ואיניך נראה.
9. אם תשאנו אתך בעור חתול שחור נגד לבך לא
10. תירא מן המזיקין כלל.
11. אם חו יתנו לאדם סם המות ותכף ישתה מזה
12. העפר תוך יין או חומץ לבן לא יאונה אליו רעה
13. אם ינשך אדם מכלב שוטה ויקח משער אותו כלב
14. וישרפהו ויערב האפר הוא עם עפר הנחש
15. הנשרף וישימה על המכה שלשה פעם'
16. ביום אחד היינו מד' שעות
17. לד' שעות נירפא.

עמוד 40א:

6. שלא יוכל להזיקך חרב
7. הרוצה שלא יוכל החרב להזיקו בשום אבר מאבריו
8. יקח עור הנחש ויתן אותו בתוך רצוע'
9. של מכנסים שלו ולא יפחד
10. בדוק.

L12362 ב':

עמוד 45א:

5. סגולות מעור הנחש
6. דברי
7. שלמה הרופא מטוליטול
8. הנה מצאתי כתוב בספר הערב כי עור קלוף מ
9. מהנחש אם ישרף בחודש מרצו בהיות הלבנה בתוספ'
10. במעלה הראשונה של טלה יש לה סגולות רבות.
11. ויש מחכמי המשפט ש- לערבו עם שני זוזים

⁶⁶ שיר השירים ה' 5.

⁶⁷ משלי ה' 17.

12. של נחושת קלל. ומראהו כעין הזהב ותתיכנו
 13. בתוספת הלבנה בהיותה במעלה הראשונה מטלה
 14. וכאשר יחל להתיך ערוב בו קלוף נחש מודק היטב
 15. וכאשר יתערבו תסירים מעל האש ודוק לעפר דק
- עמוד 45ב:

1. כל. ומצאתי כתוב בספרי הסגולות המובהקות
2. מלשון הערב שתועלותיו הם שנים עשר
3. ויש מהם רחוקי' מן השכל ומפועל
4. בטבע
5. הא' אם תזרה מזה האבק על עיניך תהא רוא'
6. ואינך נראה.
7. הב אם תשים על חבורה ומכה מזה האבק
8. יועיל לחבר ולהדביק החתיכות בכל מקום
9. שיהיה בגוף.
10. הג' אם תערב אותו בשמן זית זך ותמשח ב
11. באיזה מקום מן הגוף לא ישלוט בך חרב
12. וחנית.
13. הד אם תערב ממנו במים ותרחץ ממנו
14. הפנים יתברר לך האוהב והשונא כי
15. האוהב ידבק בך וירוע אחריו והשונא
16. יברח ממך.
17. הה' אם תזרה מאותו האבק במקום האויב
18. יתפרד משם בבהלה.
19. הו אם תחזיק מאותו האבק בידך בעת כי
20. תדבר עם מלך ושרים יתקבלו דבריך.

עמוד 46א:

1. הז אם תשים ממנו תחת לשונך כשתתחיל ל
2. להתוכח עם איזה אדם שיהיה אתה
3. תנצחנו.
4. הח אם תרצה לדעת אמיתות דבר המסופק
5. איך יפול דבר שים ממנו בראשך וכסהו
6. כסדר ותראה בסעפים בחזיונות לילה
7. האמת בחלום.
8. הט' אם תזרה ממנו על איש שהיה כופר איז'
9. דבר ישכח את דבריו הראשונים ויגיד לך
10. האמת.
11. הי' אם תשימנו בקערה ותניחה בשלחן אם
12. יבא שם סם המות ראש ולענה יתפזר
13. אותו האבק על השלחן ההוא ואז השמר
14. לאכול שם.
15. היא אם ישא איש ממנו ישא חן בעיני כל רואיו
16. וישיג שלתו עם אש או אשה.
17. היב

(מרשמים קל"א-קמ"ג):

עמוד א2:

5. <<קלא>> בהיות הלבנה בתוספת במעלה הראש <ו>נה מטלה
6. אז קח עור עור⁶⁸ של נחש ושרפהו באש ודוק
7. לעפר ותשאהו עמך בשמירה רבה ודע באמת
8. כי יש לו שנים עשר מעלות ותועלות רבות
9. וטובות. <<קלב>> הראשונה אם תפזר מן האבק
10. על ראש האדם המוכה
11. בראשו מכה טריה תראה תועלת תוך ג' ימים:
12. השנית כאשר ירא האדם מן⁶⁹ יהיה מוכה
13. בראשו מאויבים יזרוק בראשו
14. מהאבק בין שערותיו ולא ינזוק לעולם כל
15. זמן שהאבק בראשו: השלישית אם
16. תערב מהאבק במים ותרחץ
17. פניך מאותו המים יברחו אויביך מפניך
18. ותראה אותם בורחים ואשר הוא אוהבך
19. יבא ויתחבר עמך ובוזה אתה יכול להכיר

עמוד ב2:

1. בין האוהב או בין השונא: הרביעית
2. אם תזרע מהאבק כמו
3. זורע בבית אויביך יצא מן הבית ההוא
4. ויוציא כל אשר בו <י>תו ואם תעשה כן לכל אויביך
5. על כל בית ובית שלהם תוכל להוציאם מן
6. המקום ההוא: החמישית אם תשים
7. מהאבק תחת רגלך ותהיה
8. יועץ למלך או לשרים או לכל אדם שיהיה
9. דורש עצמך⁷⁰ יהיו דבריך עם כל אדם נשמעים
10. ועל כל חבירך. השישית אם רצית להתוכח
11. עם חכם גדול ממך בחכמה
12. ובדעת להרויח שים מעט מהאבק תחת
13. לשונך דע כי תנצח כל דבר ולא ינצחוך:
14. השביעית אם יש לך דאגה על ענייך
15. ואין {אנ} אינם⁷¹ יודע איך יפול
16. ענייך קח מהאבק וזרוק על ראשך ותתכסה
17. בטלית ות <י>שן ותראה בחלום כל מה שתשאל

⁶⁸ דיטוגרפיה.

⁶⁹ צ"ל: פן.

⁷⁰ צ"ל: עצתך.

⁷¹ צ"ל: אתה.

18. {וַיְהִי} ויורוך האמת: השמינית אם תרצה <<<לדעת>>

עמוד 3א:

1. לדעת מאיש או אשה כל דבר אשר
2. תרצה קח מהאבק וזרוק על החזה
3. שלו כשהוא ישן ויגידו לך כל מה שהם
4. יודעים על מה {שתית} שתשאל:
5. התשיעית אם תרצה שיהיו לך בני
6. אדם לעבוד תקשור בביגדו
7. מהאבק בלא ידיעתו ויהיה לך עבד נאמן
8. כל ימיו: העשירית אם יהיה לך מלך
9. או שר והוא ירא מסם המות
10. או מכל דבר שים מהאבק בקערת עץ
11. וישימנה על השולחן מיד יתפזר האבק
12. מעצמו כמוץ יסוער מגורן: א' עשר
13. כשישא האדם מהאבק בידו בלי
14. דבר אחר ימצא חן בעיני כל רואיו האיש
15. באנשים והאשה בנשים: ב' עשר אם
16. יהיה אדם שיתחיל להיות
17. מצורה⁷² וירגיל במאכליו מהאבק ההוא
18. תשמור שלא יוסיף החולי: וזה האבק

עמוד 3ב:

1. יהיה שמורה אצלך ויקרה לך ואל יקטן
2. בעיניך לרוב מעלותיו כי היא מסגולת
3. המלכים באמת:

⁷² צ"ל: מצורע.

עמוד א1:

- (1) ~עור של נחש~
- (2) בהיות הלבנה בתוספת במעלה ראשונה
- (3) מטלה אז קח עור נחש ושרפהו
- (4) באש. זרוק אותו לעפר ותשאיהו עמך
- (5) בשמירה רבה ודע באמת כי יש לו
- (6) שנים עשר מעלות ותועלות רבות
- (7) וטובות~
- (8) המעלה הראשונה אם תזרע מן
- (9) האבק על ראש אדם המוכה בראשו
- (10) מכה טריה תראה תועלת תוך ג' ימים.
- (11) המעלה השנית כאשר ירא האדם
- (12) פן יהיה מוכה בראשו מאויבים יזרוק
- (13) בראשו מהאבק בין שערותיו ולא יוזק
- (14) לעולם כל זמן שהאבק בראשו~
- (15) המעלה שלישית אם תערב מהאבק
- (16) במים ותרחוץ פניך מאותן המים יברחו
- (17) אויביך מפניך ותראה אותם בורחים
- (18) ואשר הוא אוהבך יבא ויתחבר עמך ובזה
- (19) אתה יכול להכיר בין האוהב ובין השונא.

עמוד ב1:

- (1) המעלה הרביעית אם תזרה מהאבק
- (2) כמו זורע בבית אויביך יצא מן הבית
- (3) ההוא ויוציא כל אשר בביתו ===
- (4) תעשה כן לכל אויביך על כל בית
- (5) ובית שלהם תוכל להוציאם מן
- (6) המקום ההוא.
- (7) המעלה החמישית אם תשים מהאבק
- (8) תחת רגלך ותהיה יועץ למלך
- (9) או לשרים או לכל אדם שיהיה
- (10) דורש עצתך יהיו דבריך עם כל
- (11) אדם נשמעים ועל כל חבירך.
- (12) המעלה השישית אם רצית להתוכח
- (13) עם חכם גדול ממך בחכמה ודעת
- (14) שים מעט מהאבק תחת לשונך דע כי
- (15) ישכח על כל דבר ולא ינצחוך~
- (16) המעלה השביעית אם יש לך דאגה
- (17) על ענייניך ואין אתה יודע איך יפול
- (18) ענייניך קח מהאבק וזרוק על ראשך
- (19) <ותתכסה>

עמוד א2:

- (1) ותתכסה בטלית ותישן ותראה בחלום
- (2) כל מה שתשאל ויורוך האמת~
- (3) המעלה **שמינית** אם תרצה לדעת מאיש
- (4) ומאשה כל דבר אשר תרצה קח מהאבק
- (5) וזרוק על החזה שלו כשהוא ישן ויגידו
- (6) לך כל מה שהם יודעים על מה שתשאל.
- (7) המעלה **התשיעית** אם תרצה שיהיו לך
- (8) בני אדם לעבוד קשור בבגדו מהאבק
- (9) בלא ידיעתו ויהיה לך עבד נאמן כל
- (10) ימיו~
- (11) המעלה **העשירית** אם יהיה לך מלך
- (12) או שר והוא ירא מסם המות או מכל
- (13) דבר רע שים מן האבק בקערת עץ
- (14) וישימנה על השולחן ומיד יתפזר האבק
- (15) מעצמו כמוץ יסוער מגורן~⁷³
- (16) המעלה ה**יא** כשישא האדם מהאבק
- (17) בידו בלי דבר אחר ימצא חן בעיני כל רואיו
- (18) האיש בעיני האנשים והאישה בעיני
- (19) הנשים~

עמוד ב2:

- (1) המעלה ה**יב** אם יהיה אדם שיתחיל
- (2) להיות מצורע וירגיל במאכליו מהאבק
- (3) הוא תשמרנו שלא יוסיף החולי ~
- (4) וזה האבק הנזכ' שמור אצלך
- (5) וייקר לך ואל יקטן בעיניך לרוב
- (6) מעלותיו כי הם מסגולות המלכים
- (7) באמת.
- (8) ~תם~

⁷³ הושע י"ג 3.

1. סגולות עור נחש תקח עורו ותשרוף אותו באש
2. ותקח אפר שלו ויהיה עמך
3. והוא טוב הרבה ותועלת גדולה יש לו ויש בו נסיונות.
4. הא' תקח מאפרו בסכין או עץ ויניח אותו לראש החולה
5. אחר חמשה ימים יתרפא בעזר האל. הב' תתן ממנו מעט
6. על פני האיש שהוא שונא אותך יברח מאצלך. ג' אם
7. תרחוץ פניך מאפרו תדע מי אוהב אותך ומי שונא אותך.
8. ד' תקח ממנו מעט תחת דלתיך בשעה שאתה הולך אצל
9. המלך תצליח דרכיך ותמצא חן וחסד לפניו. ה' תקח
10. מעט ממנו תחת לשונך ואתה מבין כל ענייני התורה.
11. ו' אם יש לך דאגה על ענייניך ואינך יודע איך יפלו ענייניך
12. קח מאבק שהוא זורה על ראשך וכסה אותו במטלת ותשכב
13. ותישן ותראה בחלום כל מה שתשאל ויורוך אמת. ז' אם
14. תרצה לידע מאיש או מאשה כל דבר שתרצה וכל מה
15. שתשאל ממנו. ח' אם תרצה שיהיה לך כל אדם או עבד
16. נאמן בכל עסקיך תקשור על בגדו בלי ידיעתו ויהיה כל
17. ימיו נאמן. ט' אם יהיה מלך או שר או שום אדם שיירא
18. מסם המות או מכל דבר רע שים מן האבק בקערת עץ
19. או מתכת ושים אותה על השלחן בעוד? שהוא על השולחן אם
20. יראה את הסם או כל דבר רע על השלחן מיד יתפורר
21. האבק כמוץ לפני גורן. י' אם תשים מן האבק מעט
22. בכפך תמצא חן וחסד בעיני כל אדם. הי"א אם יתחיל
23. האדם להצטער ירגיל במאכלים מהאבק ההוא וישמרהו
24. שלא יוסיף חולי וזה האבק יהיה שמור אצל ידיך ואל--
25. יקשה בעיניך כי הוא מסוגל למלכים.

ix. St. Petersburg, Inst. of Oriental Studies of the
Russian Academy A 78, F 52332
SP78:

עמוד 26א:

1. ס' רפואות
2. בספרי החכמי' המנסי' הם נפלאי' ל=משערנ?ט?
3. לעשותם יאמרו אם תקח עור נחש שלם בהיות ד'
4. הלבנה בתוספת במעלה ראשונה במזל טלה
5. ושרפהו אז בקדרת נחשת קלל ופיו מכוסה היטב ד'
6. ושימה בתוך תנור ואח?ר תשקחנו⁷⁴ עד לעפר שאהו
7. עמך בשמירה. כי תועלותיו הם י"ב ואלו הם...
8. א אם תזרה מן האבק ההוא על ראש אדם מוכה בו
9. מכה טרייה תראה תועלת גדולה בתוך ימי'
10. ב אם ירא אדם פן יהיה על ראשו מ {==} <אוי>בי' יזרה
11. ממנו על ראשו בין שערותיו ולא יזיקהו כל
12. עוד שיהיה ע {י} ליו ג אם תשי' מן האבק במי' ותרחץ
13. פניך בהם ינוסו אויביך מפניך ואז תוכל להבחין בין
14. אוהב לשנוא⁷⁵ כי האוהב לא ינוס אלא יעמוד. ד
15. אם תזרה ממנו בבית אויביך כמו זורע יצא ממנו <נו>
16. הבית ההוא ויוציא כל אשר לו וכן תוכל להציאהו
17. מן העיר. ה אם תשי' ממנו תחת רגלך ותהיה
18. יועץ למלך או לשום אדם שיהיה דורש עצתך יהיו
19. דבריך⁷⁶. ו אם תרצה להתוכח עם אדם גדול ממך
20. תנצחהו אם תשא תחת לשונך מעט האבק בדוק
21. ז אם יש לך דאגא⁷⁷ על ענייך זרה מאבק על ד' <<<ראשך>>>

עמוד 26ב:

1. ראשך ותכסהו בטלית ותשכב ותראה בחלום כל מה
2. שתשאל ויוראה האמת. ח אם תרצה לדעת מאיש
3. או אשה כל {פג} דבר שתראה זרה ממנו על חזהו ד'
4. ויגידך כל דעתו. ט אם תרצה ש {=} <ע>בך⁷⁸ או חברך ד'
5. יהיה נאמן לך קשור בבגדו ממנו בלי ידיעתו ויהיה
6. לך נאמן כל ימיו. י אם יהיה מלך או שר ירא מסם
7. המות או מכל ארסיי שי' מהאבק קערת עץ או מתכ>ת<
8. ושימה על השל {=} <חן> ואם יביאו על השלחן דבר ארסיי ד'
9. או סם ממית יתפזר האבק ההוא מעצמו במוץ יסוער
10. מגרן⁷⁹ יא כשיצא איש או אשה ממנו בידו בלי דבר

⁷⁴ צ"ל: תשחקנו.

⁷⁵ צ"ל: לשונא.

⁷⁶ כאן נפלה כנראה מילה.

⁷⁷ צ"ל: דאגה.

⁷⁸ צ"ל: שעבדך.

11. אחר ימצא חן בעיני כל רואיו האיש בעיני האנשים
12. והאשה בעיני הנשי' יב אם יחלה אדם מאיזה
13. חולי יקח בתחלת מחלתו מהאבק הזה וירגילהו
14. במעדיו⁸⁰ ולא יוסיף החולי. וזה האבק יהיה שמור
15. אצלך כי הוא יקר ואל יקטן כי הוא סגולת מלכי'

⁷⁹ שיבוש של הושע י"ג 3.

⁸⁰ צ"ל: במסעדיו?

x. Jerusalem, The National Library of Israel Ms. 83652, B 210 (8=3652)
J83652:

עמוד 103ב:

1. 200⁸¹ אם תקח עור נחש בהיות הלבנה
2. בתוספת במעלה הראשונה במזל
3. טלה ושרפהו אז בקדרה נחשת קלל ופיה
4. מכוסה היטב ושימה בתוך תנור בוער
5. ואחר תשחקהו לעפר ותשאהו עמך כי
6. תועליותיו הן רבות ואלו הן.
7. א' אם תזרה מהאבק ההוא על ראש האדם
8. מוכה בו מכה טריה תראה תועלת גלויה
9. בתוך הימים.
10. ב' אם ירא אדם פן יהיה על ראשו מאויבים
11. יזרה ממנו על ראשו בין שערותיו ולא
12. ישיגוהו כל עוד שיהיה עליו.
13. ג' אם תרחץ במי עפר ההוא פניך ינוסו
14. אויביך מפניך ובזה תבחין בין אויב <<לאוהב>>

עמוד 104א:

15. לאוהב כי האוהב יעמוד. ל⁸²
16. אם תזרה ממנו בבית אויביך כמו זורע ד'
17. יצא מן הבית ההוא ויוציא כל אשר לו
18. ותוכל ג"כ להוציאו מן העיר.
19. אם תשים ממנו תחת כף רגלך הימנית ה'
20. תהיה יועץ למלך או לשום אדם שיהיה
21. דורש עצתך יהיו דבריך נשמעים.
22. אם תרצה להתווכח עם אדם גדול ממך ו'
23. תנצחהו אם תשים תחת לשונך מעט מזה
24. האבק וזה בדוק ומנוסה.
25. אם יש לך דאגה על ענייניך זרה מהאבק על ז'
26. ראשך ותכסהו בטלית ותשכב ותישן. <ותראה>
27. בחלום כל מה שתשאל ויורוך האמת. x)
28. = אם תרצה שחבריך או עבדך יהיה נאמן ח'

עמוד 104ב:

8. לך קשור בבגדו בבלי דעתו מהעפר ויהיה
9. נאמן לך כל ימך וימיו.
10. x) אם תרצה לדעת מאיש או מאשה כל דבר
11. שתרצה זרה ממנו על חזהו ויגידך כל
12. דעתו בו. =

⁸¹ זה מספר המרשם בכתב היד.

⁸² מקומה של מילה זו בטקסט לא ברור.

13. ט' אם ירא מלך מסם המות או מאיזה ארס
14. שים מהאבק בקערת עץ או מתכת <ושימה>
15. על השלחן ואם יביאו על השלחן דבר
16. ארסיי או סם המות יתפזר האבק ההוא
17. מעצמו כמוץ יסוער מגורן.⁸³
18. י"ד אם ישאהו איש או אשה בידו בלי דבר
19. אחד ימצא חן בעיני כל רואיו האיש
20. בעיני האנשים והאשה בעיני הנשים.
21. י"א אם יחלה אדם מאיזה חולי יקח בתחלת <<מחלתו>>

עמוד 105א:

22. מחלתו מהאבק הזה וירגילהו במסעדיו
23. ולא יוסיף החולי.
24. וזה האבק שמור יהיה אצלך כי יקר הוא.
25. וסגולת המלכים והם ענינים נפלאים
26. מוצאים מספרי המנסים אל יקטן בעיניך.. תם~

⁸³ הושע י"ג ג.3

עמוד 54א:

1. **סוד עור הנחש**
2. ויש בו שנים עשר תועלות.. עור
3. של נחש שנפשט תקח אותו ותשרוף
4. אותו באש ותשמור האפר ויש בו שנים
5. עשר תועלת.. א לחולה תשים
6. מן האפר על המכה ויתרפאו בני מעיו..
7. **ב** למי שירא מאויביו ישים מן האפר
8. על ראש האויב ולא יוכל להזיקו..
9. **ג** אם תערב אותו במים ורחץ פניך
10. באותן המים וייראו ממך כל הגוים
11. ויברחו ממך כל שונאיך.. **ד** אם
12. תפזר אותו בבית יעזוב אותו ויברח.
13. **ה** אם תעמוד במעמד אנשים
14. תשים מאותו האפר תחת רגלך ויהיו
15. כל דבריך נשמעים ורצויים לפניהם
16. ויעשו כל מה שתרצה.. **ו** אם
17. תשים מאותו אפר תחת לשונך אם

עמוד 54ב:

1. תרצה⁸⁴ לְבִין בדבר תורה עם איזה
2. שתרצה תנצח אותו.. **ז** אם תשים
3. אותו אפר על ראשך ותכסה בבגד
4. טהור ותישן עם האפר תראה בחלום
5. כל מה שתרצה וישיבו לך כל שאלותיך..
6. **ח** אם תרצה לידע איזה סוד שידע
7. חבירך ותרצה שיגיד לך שים מן האפר
8. על אזנו ויגיד לך ויאמר לך כשיישן..
9. **ט** אם תרצה לידע במשמש אותך
10. אם הוא נאמן קח מהאפר ושים באזניו
11. ויאמר לך בחלומו בקול רם.. **י** **י**
12. אם תרצה לידע אם הניחו בקערה סם
13. המות תשים מאותו אפר בקערה
14. תשבר הקערה.. **יא** שים מאותו
15. אפר עליך תמיד יאהובו אותך אנשים..
16. **יב** אם יאכל מאותו האפר
17. המצורע יתרפא **תם**..

⁸⁴ בראש העמוד כתוב ט"ב, קיצור המופיע גם בעמודים רבים אחרים בכתב היד, ומשמעותו איננה ברורה.

עמוד א2:

24. ויש בעור הנחש סגולות רבות~
25. נכתבות בספרי
26. המנסים הם ענינים נפלאים
27. לשמעם כל שכן לעשותם...

עמוד ב2:

6. אמרו אם תקח עור נחש שלם בהיות
7. הלבנה בתוספת במעלה הראשונה
8. במזל טלה ושרפהו אז בקדרת נחושת
9. קלל ופיה מכוסה היטב ושימה בתוך תנור
10. ואחר תשחקנו עד לעפר שאהו עמך
11. בשמירה כי תועלותיו הם יב ואלו הם
12. א אם תזרה מן האבק ההוא על ראש
13. אדם מוכה בו מכה טריה תראה
14. תולעת⁸⁵ גדולה בתוך ימים.
15. ב אם ירא אדם כן יהיה על ראשו
16. מאויבים יזרה ממנו על ראשו
17. בין שערותיו ולא יזיקהו כל עו(=) ד
18. שיהיה עליו.
19. ג אם תשים מהאבק במים ותרחץ
20. בהם פניך ינוסו אויביך מפניך
21. ואז תוכל להבחין בין אוהב לשונא
22. כי האוהב לא ינוס אלא יעמוד.
23. ד אם תזרה ממנו בבית אויביך
24. כמו זורע יצא מן הבית ההוא
25. ויוציא כל אשר לו וכן תוכל להוציאהו
26. מן העיר.
27. ה אם תשים ממנו תחת רגלך
28. ותיהיה יועץ למלך או לשום

עמוד א3:

1. אדם שיהיה דורש ש עצתך יהיו דבריך
2. נשמעים.
3. ו אם תרצה להתוכח עם אדם גדול
4. ממך תנצחהו אם תשים תחת
5. לשונך מעט מזה האבק בדוק.
6. ז אם יש לך דאגה על עיניניך זרה
7. מהאבק על ראשך ותכסהו בטלית

⁸⁵ צ"ל: תועלת.

8. ותשכב ותראה בחלום כל מה שתשאל
9. ויורך האמת.
10. ח אם תרצה לדעת מאיש או אשה
11. כל דבר שש שתראה זרה ממנו
12. על חזהו ויִפְיֶדְךָ <ג> כל דעתו.
13. ט אם תרצה שחברך או עבדך.
14. יהיה נאמן לך קשור בבגדו
15. ממנו בלי ידיעתו ויהיה לך נאמן כל ימיו
16. י אם יהיה מלך או שר ירא מסם
17. המות שים מהאבק בקערת עץ
18. או מתכת ושימה על השלחן ואי־סם <יביאו
19. על השלחן דבר ארסיי או סם המות
20. יתפזר האבק ההוא מעצמו כמוץ
21. יסוער מגורן⁸⁶
22. יא כשישא איש או אשה ממנו
23. בידו בלי דבר אחר ימצא חן

עמוד 33:

24. בעיני כל רואיו האיש בעיני האנשים
25. והאשה בעיני הנשים
26. יב אם יחלה אדם מאיזה חולי יקח
27. בתחילת מחלתו מהאבק הזה
28. וירגילהו במסעדיו ולא יוסיף החולי...
29. וזה האבק יהיה שמור אצלך כי הוא
30. יקר ואל יקטן בעיניך כי הוא
31. סגולת מלכים.

⁸⁶ הושע י"ג 3.